

บทที่ 6

อารยสังคมศึกษา

บทนำ

อารยสังคมศึกษา คือวิชาสังคมศึกษาที่มีเป้าหมายตามแนวพุทธศาสตร์ ตลอดจนมีเนื้อหาวิชา และวิธีสอนตามแนวพุทธศาสตร์ด้วย

ถาม เป้าหมายของวิชาสังคมศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์คืออะไร

ตอบ เป้าหมายของวิชาสังคมศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์ คือ “สังคมที่มีอารยธรรมสูง”

ถาม “สังคมที่มีอารยธรรมสูง” หมายถึงสังคมที่เป็นอย่างไร?

ตอบ “สังคมที่มีอารยธรรมสูง” หมายถึงสังคมที่ห่างไกลจากกิเลส คำว่า “อารย” มาจากคำว่า “อริ” + “ย” อริ แปลว่าศัตรู ย แปลว่าออกห่างหรือออกจาก ความหมาย รวมก็หมายถึงการออกห่างจากศัตรูคือ กิเลส ดังนั้น “สังคมที่มีอารยธรรมสูง” ก็หมายถึงสังคมที่พลเมืองออกห่างจากศัตรู คือกิเลสได้ในระดับสูง

คำว่า “อารยธรรม” มีความหมายสูงส่งดังที่กล่าวมานี้แต่ได้ถูกนำไปใช้เป็นคำแปลของคำว่า Civilization ซึ่งหมายถึงความเจริญของสังคมเมือง ทำให้ความหมายจากรากศัพท์เดิมเลื่อนไป จึงสมควรที่จะนำคำนี้มาใช้ในความหมายเดิม ซึ่งเป็นความหมายตามแนวพุทธศาสตร์

ถาม เมื่อเป้าหมายของวิชาสังคมศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์ คือสังคมที่มีอารยธรรมสูง เนื้อหาวิชาที่ดี วิธีสอนที่ดี ย่อมต้องถูกสร้างขึ้นเพื่อการสร้างพลเมืองให้มีความเป็นพลเมืองดีในแบบฉบับพุทธศาสตร์ นั่นคือพลเมืองดีที่ออกจากศัตรูคือ กิเลสได้ในระดับสูง การสร้างพลเมืองดีในลักษณะนี้เป็นงานที่ยากมาก เป็นงานขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งทีเดียว และเมื่อเป็นเช่นนี้การตั้งเป้าหมายดังกล่าวจะมีเป็นการตั้งเป้าหมายสูงเกินไปหรือ?

ตอบ การตั้งเป้าหมายดังกล่าวนั้น ไม่สูงเกินไป เพราะเป้าหมายมีได้หลายระดับ เช่น เราอาจจะตั้งเป้าหมายให้พลเมืองออกจากกิเลสได้ในระดับต่ำ ระดับกลาง และระดับสูง เหตุที่ต้องมีเป้าหมายระดับสูงไว้ก่อนก็เพื่อให้ทราบทิศทางว่าจะมุ่งไปทางใดสูงเพียงใด

เมื่อจะตั้งเป้าหมายระดับต่ำในระยะเริ่มต้น ก็จะต้องศึกษาสภาพปัจจุบันจึงทราบว่า เป้าหมายระดับต่ำควรจะอยู่แค่นั้น ตรงกับความต้องการหรือความจำเป็นเพียงใด เราจึงจะได้ เป้าหมายที่ไม่เป็นการสร้างความผันอันเหลือเชื่อ

ความสำคัญของการตั้งเป้าหมายระดับต่ำ ก็คือการเตรียมบุคคลในสังคมให้เขามีความสามารถที่จะก้าวต่อไปด้วยการพึ่งตนเองได้ในการมุ่งไปสู่เป้าหมายระดับสูงนั่นเอง นอกจากนี้ นั้นยังจะต้องให้เวลาในการปฏิบัติงานเตรียมบุคคลเป็นระยะ ๆ อีกด้วย ดังนั้นในการตั้งเป้าหมาย แต่ละระดับ ยังจะต้องมีหลักการและวิธีการให้บรรลุเป้าหมายในระยะสั้นและระยะยาวอีกด้วย

ถาม เหตุใดจึงต้องคาดหวังให้พลเมืองทั้งหมดออกจากกิเลสได้? เพียงแต่จะให้บุคคลบางคน บางกลุ่มเล็กทำความชั่ว โดยลดกิเลสลงเสียบ้างก็น่าจะมีความสงบสุขในสังคมเพียงพอ แล้ว

ตอบ เมื่อพิจารณาโอวาทปาฏิโมกข์ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในลักษณะของเป้าหมายก็จะเห็นว่าที่เป้าหมาย 3 ระดับ

- ขั้นที่ 1 การละความชั่ว
- ขั้นที่ 2 การทำความดี
- ขั้นที่ 3 การทำจิตให้บริสุทธิ์

(จากหนังสือพระไตรปิฎก ฉบับปี พ.ศ. 2523 เล่ม 25 หน้า 39 ข้อ 24)

ความหมายของการทำจิตให้บริสุทธิ์ในขั้นที่ 3 ก็คือการทำจิตให้บริสุทธิ์จากกิเลสหรือ การออกจากศัตรูคือกิเลสนั่นเอง

ขั้นที่ 3 นี้เป็นขั้นที่ทำให้ศาสนาพุทธต่างจากศาสนาอื่น ๆ เพราะศาสนาอื่น ๆ มุ่งสอนอยู่ในขั้นที่ 1 และขั้นที่ 2 เท่านั้น ไม่ได้มุ่งให้หลุดพ้นจากกิเลส ถ้ามุ่งเพียงแต่จะลดกิเลสลงเสียบ้าง สังคมชาวพุทธก็จะไม่ต่างจากสังคมของชาวศาสนาอื่น

ดังนั้นเป้าหมายของวิชาสังคมศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์จึงต้องเป็นเป้าหมายที่มุ่งไปสู่การทำจิตให้บริสุทธิ์จากกิเลส หรือการออกจากศัตรูคือกิเลส หรือจะเรียกว่าการออกห่างจากกิเลสก็ได้ แล้วสังคมชาวพุทธ จึงจะเป็นสังคมที่มีอารยธรรมสูง ตรงตามความหมายที่แท้จริง

อนึ่ง ปัญหาโลกปัจจุบัน คือปัญหาที่เกิดจากความเปลี่ยนแปลงในสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ทางสังคม และทางจิต ทำให้เกิดความจำเป็นที่สังคมจะต้อง “ปรับระบบสังคม” และบุคคลจะต้อง “ปรับตัว” ให้เหมาะสมกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ถ้าหากว่าปรับได้ไม่เหมาะสมก็ จะเกิดความสับสนปั่นป่วน ดังที่ได้เกิดความสับสนปั่นป่วนแล้วทั่วทุกมุมโลก

ในภาวะที่โลกสับสนปั่นป่วน จนภัยในรูปต่าง ๆ อาจมาถึงตัวเราได้ทุกคน เราก็เห็นโทษของความโลภ และความโกรธได้ชัดเจน ส่วนความหลงนั้นเห็นได้ยากกว่าเพราะมันมักจะซ่อนเร้นอยู่ในสิ่งที่ถูกถือว่ามีคุณค่า ตัวอย่างความหลงระดับโลกก็คือ ความขัดแย้งกันในเรื่องลัทธิการเมือง ขัดแย้งกันว่าลัทธิไหนจะเป็นวิธีแก้ไขหรือวิธี “ปรับระบบสังคม” ที่เหมาะสมที่สุด เมื่อใดเกิดสถานการณ์ที่รุกรำให้เราเห็นความจำเป็นที่จะต้อง “ปรับระบบสังคม” เมื่อนั้นความขัดแย้งก็ยิ่งทวีความรุนแรงมากขึ้น และการถืออิทธิ ด้วยความหลงก็ย่อมมีมากขึ้นตามตัว นับเป็นความโลภ โกรธ หลงระดับนานาชาติ

ต่อลงมาก็เป็นความโลภ โกรธ หลงระดับระหว่างชาติ ซึ่งก่อให้เกิดสงครามระหว่างชาติหลายคู่

ย่อยลงไปอีก ก็เป็นความโลภ โกรธ หลงระดับชาติ คือ ความโลภ โกรธ หลงของกลุ่มของบุคคลที่มีหน้าที่ สิทธิ อำนาจระดับชาติ

แล้วความโลภ โกรธ หลงภายในชาติก็ยังคงหล่นกันลงไปได้หลายระดับ เช่น ระดับสถาบัน ระดับกลุ่ม จนถึงระดับบุคคล คือตัวเราเองแต่ละคน ซึ่งต่างก็ยังมีโลภ โกรธ หลงด้วยกันทั้งนั้น

ทุกวันนี้ เราจึงต้องเผชิญกับความไม่ปลอดภัยของชีวิต ร่างกายและทรัพย์สินมากขึ้นเรื่อย ๆ ยังไม่เคยปรากฏว่ามีช่วงไหนในประวัติศาสตร์ (ยกเว้นเวลาเสียกรุง) ที่ความไม่ปลอดภัยจะมีมากถึงเพียงนี้ และเกิดขึ้นพร้อม ๆ กันทั่วโลก

เราจึงควรตั้งเป้าหมายของวิชาสังคมศึกษาว่าจะสร้างสังคมที่มีอารยธรรมสูงส่ง คือสังคมที่พลเมืองออกจากศัตรูคือกิเลสได้ เพื่อแก้ปัญหาภายในชาติ ปัญหาระดับชาติ ปัญหาระดับระหว่างชาติ และปัญหาระดับนานาชาติ ในช่วงเวลาที่พลโลกต่างก็เห็นโทษ เห็นภัยของกิเลสทั่วกันอย่างในทุกวันนี้

ตอนที่ 1

การเปลี่ยนแปลงและปัญหาที่สำคัญในสังคมไทย

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม คือการเปลี่ยนจากสภาพทางสังคมอย่างหนึ่งมาสู่สภาพทางสังคมอีกอย่างหนึ่งก็ได้ (เช่นการเปลี่ยนจำนวนประชากรจากน้อยเป็นมาก) หรือการเปลี่ยนจากระบบโครงสร้างทางสังคมแบบหนึ่งไปสู่ระบบโครงสร้างทางสังคมอีกแบบหนึ่งก็ได้ อย่างหลังนี้มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

1. สภาพการเปลี่ยนแปลงในระบบต่าง ๆ ทางสังคมระดับชาติ

ในช่วงเวลา 50 ปีมานี้ มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นหลายด้านในสังคมไทย ดังตัวอย่างเช่น

- ด้านการปกครอง อยู่ในช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข
- ด้านสังคม อยู่ในช่วงการเปลี่ยนแปลงจากระบบสังคมแบบอัตตาธิปไตย (คือแบบถือตนเองเป็นใหญ่) มาเป็นระบบสังคมแบบประชาธิปไตย (คือแบบถือส่วนรวมเป็นใหญ่)
- ด้านวัฒนธรรม อยู่ในช่วงการเปลี่ยนแปลงจากสังคมประเพณีมาเป็นสังคมสมัยใหม่
- ด้านการศึกษา อยู่ในช่วงการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรจากการเรียน “หนังสือ” มาสู่การเรียนเพื่อแก้ปัญหาชีวิตและสังคม
- ด้านเศรษฐกิจ อยู่ในช่วงการเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรมมาเป็นสังคมอุตสาหกรรม การเกษตร อุตสาหกรรมขนาดย่อม

สภาพ

- สภาพการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ คือการเปลี่ยนแปลงด้านจำนวนประชากร ซึ่งเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จาก 18 ล้านคน มาเป็น 48 ล้านคน ในช่วงเวลาอันสั้นคือ ราว ๆ 25 ปี
- ฯลฯ

ปัญหาและความต้องการที่เกิดตามมาจากการเปลี่ยนแปลงทุกด้าน โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงด้านจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น มีมากมายเกินกว่าที่จะนำมากล่าวในจำนวนหน้ากระดาษที่ถูกจำกัดนี้ได้

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ เกิดขึ้นในระดับชาติเร็วกว่าระดับท้องถิ่น และในสังคมเมืองก็เร็วกว่าในสังคมชนบท ทำให้เกิดปัญหาทั้งระดับชาติและระดับท้องถิ่น โดยเฉพาะในเรื่องการปกครองแบบประชาธิปไตย ถ้าระดับท้องถิ่น ยังไม่เป็นประชาธิปไตยก็จะเกิดความยุ่งยากระดับชาติ

2. ปัญหา

ตัวอย่างปัญหาที่สำคัญในสังคมไทยระดับท้องถิ่น มักจะเป็นปัญหาใน “ระบบต่าง ๆ ทางสังคม” ผสมผสานอยู่ในเหตุการณ์เดียวกัน

ผู้เขียนขอแนะนำ “เหตุการณ์วิกฤติ” ที่แต่งขึ้นจากเรื่องจริง โดยนิสิตคณะศึกษาศาสตร์ มศว.ประสานมิตร วิชาเอกประถมศึกษา ปีที่ 3 ปีการศึกษา 2522-2523 มาเสนอ ดังต่อไปนี้

เรื่อง “พ่อจ๋ออย่าจับลูกปลา”

ของ จรัส อกศาท

วันหนึ่งเฒ่าหยอยกับเด็กชายจ๋อ ย สองพ่อลูกนั่งอยู่บนเรือ พ่อกำลังจับปลา ส่วนเด็กชายจ๋อนั่งอยู่ข้าง ๆ กำลังซุนแหที่ขาดด้วยความสนใจ

เฒ่าหยอย เร็ว ๆ หน่อยจ๋อเอ๊ย นี่ก็สายมากแล้วพ่อชักหิว

จ๋อ พ่อก็ได้แต่พูด มาช่วยกันซันจะได้เสร็จเร็ว ๆ

เฒ่าหยอย เออจริง พรุ่งนี้ก็วันจันทร์เอ็งจะไม่มีอาหารกินก่อนไปโรงเรียน

เมื่อซุนแหเสร็จเรียบร้อย เฒ่าหยอยถือแห ส่วนลูกชายถือข้องลงจากบ้านมุ่งหน้าไปยังลำห้วยซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 2 กม. กว่า ๆ

เฒ่าหยอย วันนี้ ปลาชุมจังเลย มองลงไปเห็นว่ายเป็นหมู่ ๆ แน่

จ๋อ เอาซิพ่อขว้างแหไปเลย

เฒ่าหยอย โอ้โฮ เยอะแยะเลยจ๋อ เอ้าเก็บทั้งหมดเลยไม่ว่าตัวเล็ก ตัวใหญ่

จ๋อ เอ ผมจำได้ครูประจำชั้นสอนที่โรงเรียนว่า ปลาที่ยังโตไม่พอ จับได้ก็ให้ปล่อย เพื่อจะได้แพร่พันธุ์ต่อไป แต่พ่อจะให้เก็บหมดจะดีหรือ?

เฒ่าหยอย แหม ลูกคนนี่ฉลาดจริง อย่าไปคิดมากเลยเรื่องแค่นั้น คนอื่นไม่เห็นเขาปล่อย มีแต่เอาไม่เหลือ

จ๋อ ถ้าเอาหมดทั้งตัวเล็ก ๆ วันข้างหน้าจะเอาอะไรกินเล่าพ่อ?

เฒ่าหยอย เกอะน่า อย่าพูดมากเลย ปลายังหายากอยู่ เดี่ยวเอ็งก็ไม่มีกินก่อนไปโรงเรียนหรอก เมื่อวานนี้พ่อเห็นครูใหญ่ของเอ็งนั่นแหละ เอายามาปล่อยปลาไปกินแก้มเหล้ากันสนุกสนาน เอ็งไม่เห็นหรือ?

จ๋อ แปลก ? ? ? ? ? ? ?

3. การวิเคราะห์ปัญหา

กรณีตัวอย่าง เรื่อง “พ่อจ๋า อย่าจับลูกปลา” แสดงปัญหาและความจำเป็นที่จะต้องมีการเปลี่ยนแปลง

1. พฤติกรรมประจำระบบบทบาทระหว่างพ่อ-ลูก ในสถาบันครอบครัว
2. พฤติกรรมประจำระบบบทบาทระหว่างครู-ศิษย์ ครูน้อย-ครูใหญ่ ในสถาบันการศึกษา
3. พฤติกรรมประจำระบบบทบาทระหว่างลูกบ้าน-สมาชิกสภาตำบล ในสถาบันการปกครองระดับชุมชน เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงที่ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงจากพฤติกรรม “เดิม” มาสู่พฤติกรรม “ใหม่” เพื่อปฏิบัติ “หน้าที่” ที่พึงปฏิบัติใน “ระบบต่าง ๆ ทางสังคม” ใดๆ ก็ดี ในการวิเคราะห์พฤติกรรม 3 ระดับที่กล่าวมานี้ จำเป็นต้องแสดงความหมายของคำว่า “ระบบสังคม” เสียก่อน

3.1 ความหมายของคำว่า “ระบบสังคม”

คำว่า “พฤติกรรมประจำระบบบทบาท” ก็ดี คำว่า “หน้าที่” ที่พึงปฏิบัติใน “ระบบต่าง ๆ ทางสังคม” ก็ดี อาจเรียกรวมว่า “ระบบบทบาทหน้าที่” หรือถ้าจะเรียกให้สั้นลงไปอีก ก็เรียกว่า “ระบบสังคม”

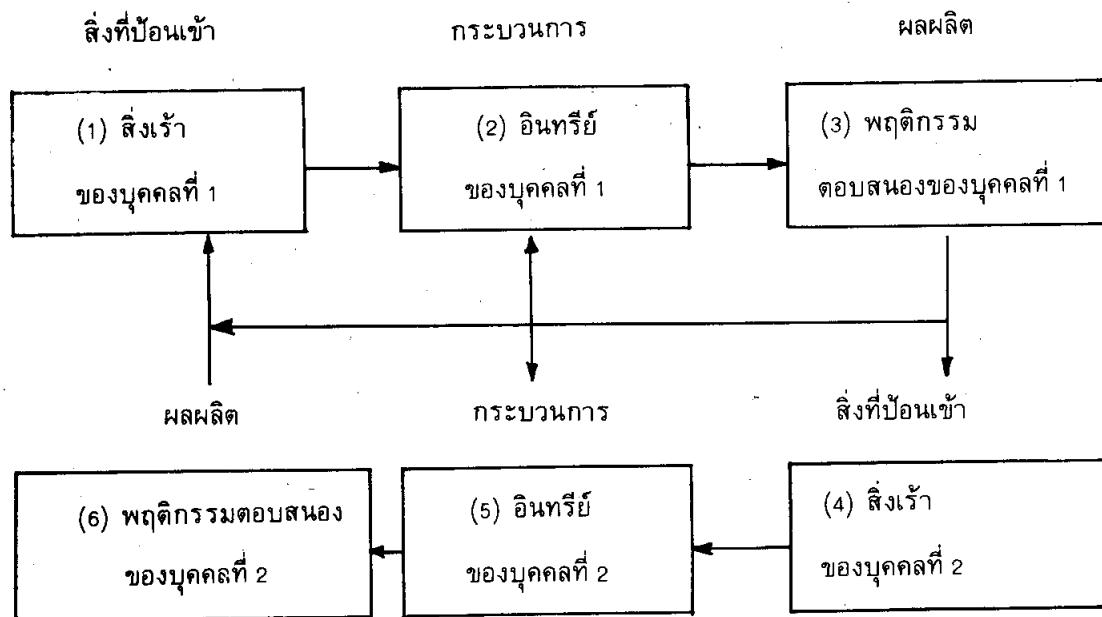
คำว่า “ระบบสังคม” อาจแสดงความหมายด้วยแผนภูมิและอธิบายประกอบ เนื่องจากระบบสังคมแยกออกเป็น 2 ส่วน ส่วนที่หนึ่ง คือ พฤติกรรมประจำระบบบทบาท และส่วนที่สองคือ หน้าที่ ในระบบต่าง ๆ ทางสังคม จึงต้องแยกแสดงแผนภูมิและอธิบายประกอบเป็น 2 ตอน ดังต่อไปนี้

3.1.1 ความหมายของคำว่า “พฤติกรรมประจำระบบบทบาท” หรือเรียกสั้น ๆ ว่า “ระบบบทบาท”

“บทบาท” ของบุคคลเกิดจาก “ฐานะทางสังคม” ของบุคคล เช่น เฒ่าหยอยขเป็นพ่อ เฒ่าหยอยก็มีบทบาทเป็นพ่อ หนูจ้อยมี “ฐานะ” เป็นลูก หนูจ้อยก็มีบทบาทเป็นลูก

เมื่อใดบุคคล 2 ฝ่าย ที่มีบทบาทคู่กันแสดงพฤติกรรมต่อกัน เมื่อนั้นก็จะเกิด “ระบบบทบาท” ที่แสดงในรูปแผนภูมิได้ ดังนี้

แผนภูมิที่ 1
ระบบบทบาท

เมื่อนำบทบาทที่เป็นคู่มารวบรวม และวิเคราะห์ระบบ ก็จะแยกได้เป็นสามส่วน คือ “สิ่งที่ป้อนเข้า” “กระบวนการ” และ “ผลผลิต”

“สิ่งที่ป้อนเข้า” ในที่นี้คือ (1) “พฤติกรรม” ของบุคคลอื่นที่กลายมาเป็น “สิ่งเร้า” ของบุคคลที่ 1 (2) “พฤติกรรม” ดังกล่าวถูกป้อนเข้าสู่โครงสร้างการรับรู้ ของบุคคลที่ 1 “โครงสร้างการรับรู้” นี้ เรียกว่า “อินทรีย์” หมายถึงผู้เป็นใหญ่ในการรับรู้ทางประสาทสัมผัส ทั้ง 5 ทำให้เกิด “กระบวนการ” รับรู้ภายในอินทรีย์ของบุคคลที่ 1 “ผลผลิต” ก็คือ (3) “พฤติกรรมตอบสนอง” ของบุคคลที่ 1 (4) “พฤติกรรมตอบสนอง” ของบุคคลที่ 1 กลายมาเป็น “สิ่งเร้า” ของบุคคลที่ 2 (5) “สิ่งเร้า” ของบุคคลที่ 2 คือ “สิ่งที่ป้อนเข้าสู่โครงสร้างการรับรู้” ของบุคคลที่ 2 ทำให้เกิด “กระบวนการรับรู้” ขึ้นในอินทรีย์ แล้วจึงเกิด “ผลผลิต” คือ (6) “พฤติกรรมตอบสนอง” ของบุคคลที่ 2

“พฤติกรรมตอบสนอง” ของบุคคลที่ 2 จะกลับกลายเป็น “สิ่งเร้า” ของบุคคลที่ 1 เป็นการเริ่ม “ระบบบทบาท” ใหม่อีกรอบหนึ่ง

ตัวอย่างจากเหตุการณ์วิกฤติ เรื่อง “พ่อจ๋า อย่าจับลูกปลา” เมื่อนำมาวิเคราะห์แบบในรูปแบบ “ระบบบทบาท” ก็จะได้ผลดังนี้

(1) “สิ่งเร้า” สำหรับหนูจ๋อย ซึ่งเป็นบุคคลที่ 1 คือ คำสั่งของแม่หอย “ไอ้โฮ เยอะแยะเลยจ๋อย เอ้าเก็บให้หมดเลย ไม่ว่าตัวเล็กตัวใหญ่” “สิ่งเร้า” นี้เป็น “สิ่งที่บ่อนเข้าสู่” โครงสร้างการรับรู้ของอินทรีย์ของหนูจ๋อย

(2) กระบวนการรับรู้ในอินทรีย์ของหนูจ๋อยซึ่งเป็นบุคคลที่ 1 พบว่าคำสั่งนี้ขัดกับความรู้ที่ได้รับจากครู

(3) “พฤติกรรมตอบสนอง” ของหนูจ๋อย ก็คือ “เอ ผมจำได้ ครูประจำชั้นสอนที่โรงเรียนว่า ปลาที่ยังโตไม่พอ จับได้ก็ให้ปล่อย เพื่อจะได้แพร่พันธุ์ต่อไป แต่พอจะให้เก็บหมดจะดีหรือ?”

(4) “พฤติกรรมตอบสนอง” ของหนูจ๋อย กลายมาเป็น “สิ่งเร้า” สำหรับแม่หอย และ (5) ถูกบ่อนเข้าสู่โครงสร้างการรับรู้ของแม่หอย แล้วเกิดการเปรียบเทียบจึงเกิดผลผลิตคือ (6) “พฤติกรรมตอบสนอง” ของแม่หอย ดังนี้ “แหม ลูกคนนี่ฉลาดจริง” ประโยคแรกแม่หอยอาจจะเปรียบเทียบความรู้ของลูกกับความรู้ของตนเอง แล้วพบว่าต่างกัน ลูกรู้มากกว่า ส่วนประโยคหลังคือ “อย่าไปคิดมากเลย เรื่องแค่นั้น คนอื่นไม่เห็นเขาปล่อยมีแต่เอาไม่เหลือ” เป็นประโยคที่แม่หอยยกกล่าวออกมาเพราะมองเห็น “ความเหมือน” ระหว่างคำสั่งของตนกับการกระทำของคนอื่น ๆ แม่หอยถือว่า การกระทำของคนอื่น ๆ หลาย ๆ คน เป็นมาตรฐานสังคม สมควรจะทำอย่างได้

3 ประโยคนี้เป็นตัวอย่างของระบบบทบาท ครอบรอบที่ 1 ตัวอย่างของระบบบทบาท ครอบรอบที่ 1 ก็คือการโต้ตอบ ต่อไปนี้

จ๋อย “ถ้าเอาหมดทั้งเล็ก ๆ วันข้างหน้าจะเอาอะไรกินเล่าพ่อ”

แม่หอย “เออะน่า อย่าพูดมากเลย ปลายิ่งหายากอยู่ เดี่ยวเอ็งก็ไม่มีกินก่อนไปโรงเรียนหรอก เมื่อวานนี้พ่อเห็นครูใหญ่ของเอ็งนั่นแหละ เอายามาเบื้อปลาไปกินแก้มเหล้ากันสนุกสนาน เอ็งไม่เห็นหรือไง?”

จ๋อย “แปลก”

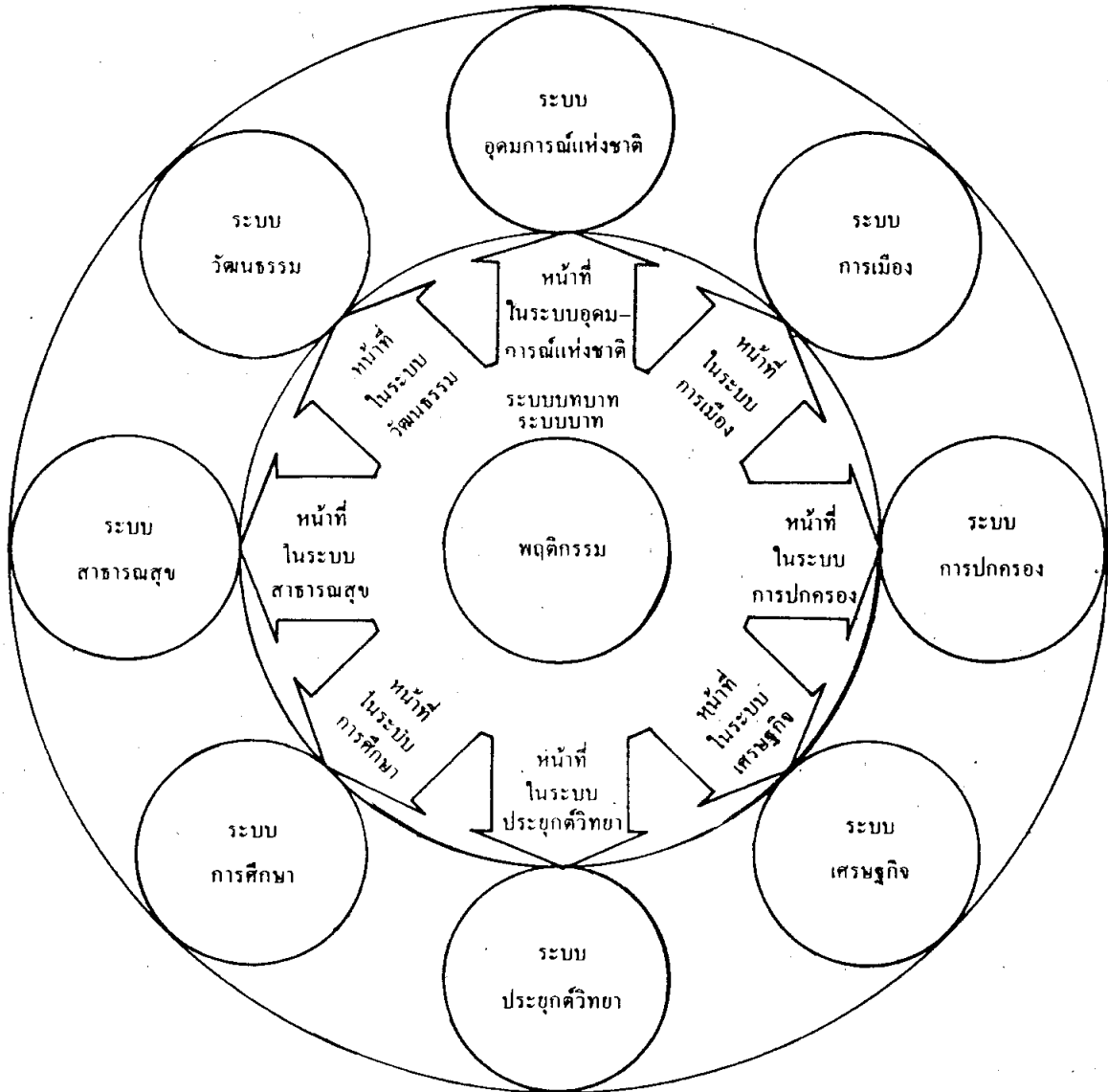
3.1.2 ความหมายของคำว่า “หน้าที่” ใน “ระบบบทบาทต่าง ๆ ทางสังคม” คือหน้าที่ในระบบต่าง ๆ ต่อไปนี้

- หน้าที่ในระบบอุดมการณ์แห่งชาติ
- หน้าที่ในระบบการเมือง
- หน้าที่ในระบบการปกครอง
- หน้าที่ในระบบเศรษฐกิจ
- หน้าที่ในระบบประยุกต์วิทยา
- หน้าที่ในระบบการศึกษา
- หน้าที่ในระบบสาธารณสุข
- หน้าที่ในระบบวัฒนธรรม
- ฯลฯ

3.1.3 ความหมายโดยสรุปของคำว่า “ระบบบทบาท-หน้าที่” หรือคำว่า “ระบบสังคม” คือ การรวม “พฤติกรรม” “บทบาท” และ “หน้าที่” เข้าด้วยกันให้เป็น “ระบบบทบาท-หน้าที่” ที่สืบเนื่องกันกับ “ระบบต่าง ๆ ทางสังคม” แสดงได้ด้วยแผนภูมิที่ 2 ต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 2

แสดง “ระบบสังคม” หรือ “ระบบบทบาท-หน้าที่” เป็นแกนกลางของ “ระบบต่าง ๆ ทางสังคม”

ตามที่แสดงในแผนภูมิที่ 2 นี้ คำว่า “ระบบสังคม” หรือคำว่า “ระบบบทบาท-หน้าที่” ครอบคลุมเฉพาะขอบเขตที่อยู่ตรงกลางแผนภูมิ ไม่รวมวงกลม 8 วงรอบนอก อาจให้นิยามสองคำว่า “ระบบสังคม” ได้ว่า “ระบบสังคม” ก็คือ “ระบบบทบาท” ระหว่างบุคคลในการทำหน้าที่ใน “ระบบต่าง ๆ ทางสังคม” ทั้งหมด

“ระบบบทบาท” ได้แสดงไว้แล้วในแผนภูมิที่ 1 นั้น บัดนี้มีตำแหน่งอยู่ในวงกลมที่ล้อมรอบ “พฤติกรรม” ในแผนภูมิที่ 2 ดังนั้นถ้าหากแผนภูมิที่ 2 นี้ แสดง “ระบบสังคม” ในสถาบันครอบครัว “ระบบบทบาท” ในวงกลมรอบ “พฤติกรรม” ก็จะเป็น “ระบบบทบาท” ระหว่างพ่อ-ลูก แม่-ลูก สามี-ภรรยา ญาติผู้ใหญ่-ญาติผู้น้อย ฯลฯ แต่ถ้าหากแผนภูมิที่ 2 นี้แสดง “ระบบสังคม” ในสถาบันการศึกษา “ระบบบทบาท” ก็จะแทนบทบาทระหว่างครู-ศิษย์ ครูน้อย-ครูใหญ่ เป็นต้น

นอกจากนั้น “ระบบบทบาท” แต่ละระบบยังมีพฤติกรรมเฉพาะบทบาท ซึ่งอาจเรียกได้ว่า “พฤติกรรมประจำระบบบทบาท” เช่น พฤติกรรมระหว่างพ่อ-ลูก ก็ไม่เหมือนพฤติกรรมระหว่างแม่-ลูก และไม่เหมือนพฤติกรรมระหว่างสามี-ภรรยา ฯลฯ พฤติกรรมจึงมีตำแหน่งอยู่ในแนวกลางของแผนภูมิ

อนึ่ง “ระบบสังคม” ภายในแต่ละสถาบันย่อมต่างกัน จึงควรแยกกล่าวถึง “ระบบสังคม” ในสถาบันต่าง ๆ เฉพาะสถาบันที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “พ่อเจ้า อย่าจับลูกปลา” พอเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

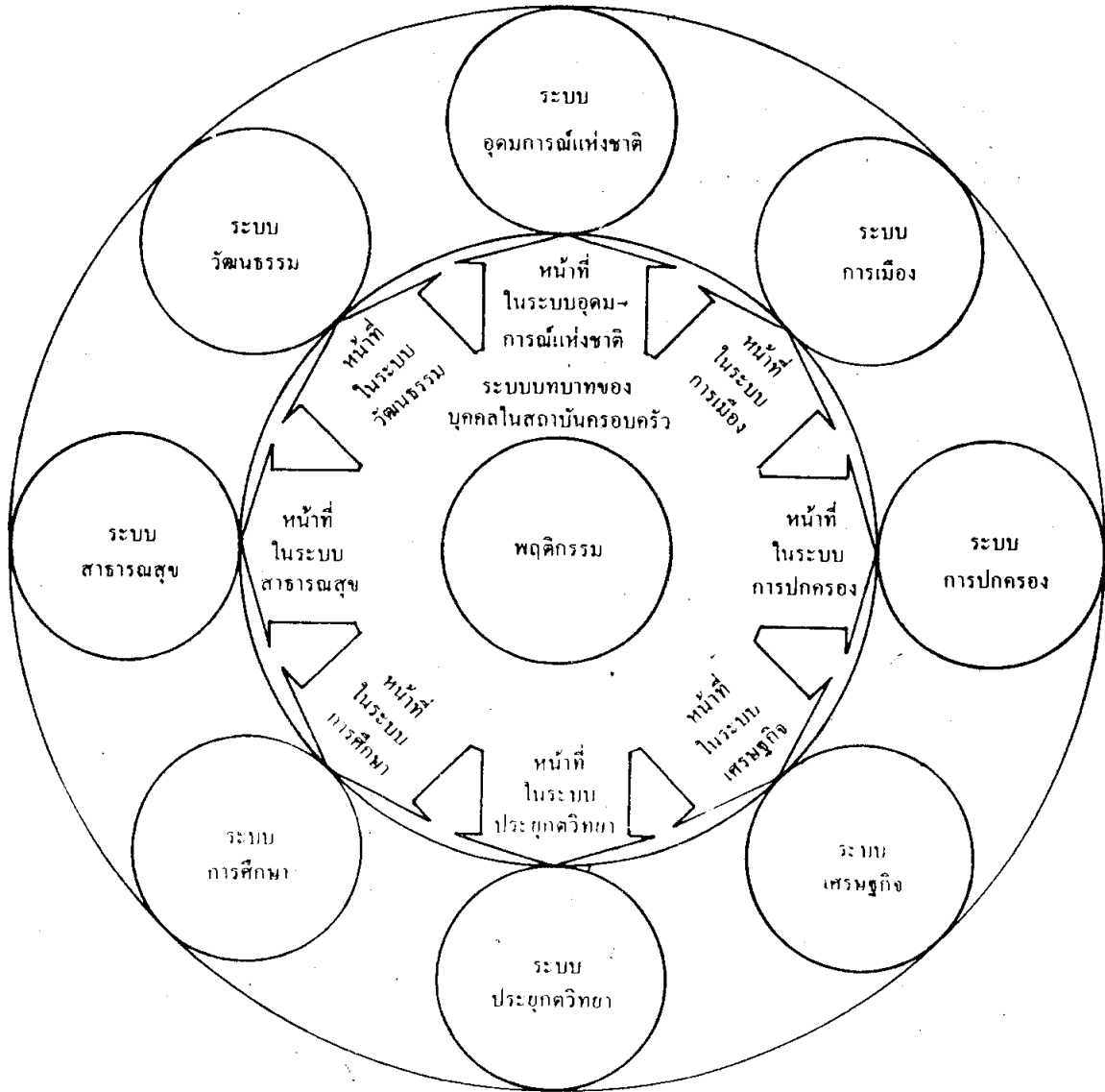
3.2 “ระบบสังคม” ในสถาบันต่าง ๆ

3.2.1 สถาบันครอบครัว

ในฐานะที่ครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานของสังคมภายในครอบครัวจึงประกอบด้วย “ระบบต่าง ๆ ทางสังคม” ครบทุกระบบพร้อมทั้ง “หน้าที่” ที่พึงปฏิบัติในระบบเหล่านั้นครบถ้วนด้วย ทั้งนี้เพราะสถาบันครอบครัวเป็นหน่วยเล็กที่สุดที่ต้องพึ่งตนเองทุกด้าน และยังมีหน้าที่ฝึกอบรมบุคคลในครอบครัว โดยเฉพาะผู้เยาว์ ให้รู้จักหน้าที่ในทุกระบบอีกด้วย “ระบบสังคม” ของสถาบันครอบครัวอาจแสดงได้ในแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 3

แสดง “ระบบสังคม” หรือ “ระบบบทบาทและหน้าที่” ในสถาบันครอบครัว

“ระบบต่าง ๆ ทางสังคม” ที่แสดงด้วยวงกลม 8 วงรอบนอกต่างก็มี “โครงสร้าง” และ “กระบวนการ” เฉพาะระบบ อาจเป็น “โครงสร้าง” ทางวัตถุ หรือทางตำแหน่งของบุคคลก็ได้ ฯลฯ

“หน้าที่” ที่แสดงอยู่ในหัวลูกศร เป็นหน้าที่เฉพาะระบบแต่ละระบบ ใครจะมี “หน้าที่” ในระบบใดอย่างไร ขึ้นอยู่กับบทบาทของเขา ซึ่งขึ้นอยู่กับฐานะทางสังคมอีกทอดหนึ่ง

ตัวอย่างเช่น ระบบเศรษฐกิจในครอบครัวของแม่หยอย มีแม่เป็นเครื่องมือในการจับปลา หน้าที่ของหนูจ้อย คือ ซุนแห และไปทอดแหจับปลากับพ่อ

ส่วนระบบโครงสร้างทางการปกครองในครอบครัว มีแม่หยอยอยู่ในตำแหน่งพ่อ ซึ่งมีอำนาจมากกว่าลูกหนูจ้อยจึงต้องทำตามคำสั่งของพ่อ เป็นต้น

3.2.2 สถาบันต่าง ๆ ในชุมชน

ชุมชนหนึ่งเปรียบเสมือนครอบครัวหนึ่ง แต่ละชุมชนย่อมประกอบด้วย “ระบบต่าง ๆ ทางสังคม” เหมือนกันกับครอบครัว ต่างกันแต่ว่า “โครงสร้าง” ของวัตถุหรือบุคคลในแต่ละระบบในครอบครัวนั้นเล็กมาก ส่วนของชุมชนนั้นมี “สถาบัน” ตั้งอยู่ภายใน “ระบบต่าง ๆ ทางสังคม” ที่เดียว เช่น

- สถาบันทางการศึกษา ได้แก่ โรงเรียน วิทยาลัย หรือมหาวิทยาลัย ตั้งอยู่ในระบบการศึกษาของชุมชน

- สถาบันทางการปกครอง ได้แก่ สมาคมตำบล ฯลฯ ตั้งอยู่ในระบบการปกครองของชุมชน

- สถาบันทางเศรษฐกิจ ได้แก่ สถานีสงวนพันธุ์สัตว์น้ำ ฯลฯ ตั้งอยู่ในระบบเศรษฐกิจของชุมชน

- ฯลฯ

อย่างไรก็ดี สถาบันทางการศึกษา น่าจะแยกออกมาจากสถาบันอื่น ๆ ในชุมชน เพราะมีลักษณะบางประการคล้ายคลึงกับสถาบันครอบครัว

3.2.2.1 สถาบันทางการศึกษา คือ โรงเรียน เช่น โรงเรียนของหนูจ้อย ประกอบด้วย “หน้าที่” ที่พึงปฏิบัติใน “ระบบต่าง ๆ ทางสังคม” ครบทุกระบบเหมือนกันกับครอบครัว เพื่อฝึกอบรมหนูจ้อยให้รู้จักปฏิบัติหน้าที่ได้ครบทุกระบบ จะต่างกับสถาบันครอบครัวก็ตรงที่สถาบันทางการศึกษาเน้นกิจกรรมทางการศึกษามากกว่ากิจกรรมอื่น ๆ นอกจากนี้ระบบ

อื่น ๆ ในโรงเรียนโครงสร้างใหญ่กว่าในครอบครัว จำนวนคนที่ปฏิบัติหน้าที่ในแต่ละโครงสร้าง ก็มีมากกว่า

3.2.2.2 สถาบันทางการปกครอง เช่น สมาตำบล เน้นเฉพาะกิจกรรมทางการปกครอง แม้ว่าจะมีระบบอื่น ๆ เกี่ยวข้อง เช่น ระบบเศรษฐกิจในสถาบันนี้ เป็นต้น

3.2.2.3 สถาบันทางเศรษฐกิจ เช่น สถานีทางการเกษตร สถานีทางการประมง หน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างภายในของชุมชน เช่น ชลประทาน เขื่อน ฝายน้ำล้น ฯลฯ เน้นเฉพาะกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

3.3 การวิเคราะห์ปัญหาเรื่อง “พ่อจ๋า อย่าจับลูกปลา” ในแต่ละสถาบันที่เกี่ยวข้อง

เรื่อง “พ่อจ๋า อย่าจับลูกปลา” ที่ยกมาเป็นกรณีตัวอย่าง เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงในระบบใด หรือเป็นผลมาจากการขาดการเปลี่ยนแปลงในระบบใด และการเปลี่ยนแปลงกิติการขาดการเปลี่ยนแปลงกิติ เป็นผลให้เกิด “พฤติกรรมประจำระบบบทบาท-หน้าที่” ที่เหมาะสมหรือไม่ ถูกต้องตามบทบาทของพ่อ-ลูก ในครอบครัวหรือไม่ เป็นสิ่งที่จะนำมาวิเคราะห์ดังต่อไปนี้

3.3.1 สถาบันครอบครัว

(1) ระบบการปกครองในครอบครัว โครงสร้างของอำนาจในระบบการปกครองก็คือ พ่อมีอำนาจเหนือลูก แม้เหตุผลของลูกจะดีกว่า พ่อก็ยังบังคับให้ลูกจับปลาไปเป็นอาหาร โดยอ้างว่า แม้แต่ครูใหญ่ก็ยังเอายามาเบือปลาไปแกล่อมเหล้าหนุจ่อยจึงทำหน้าที่พลเมืองดีไม่ได้ ต้องจับลูกปลาดตามคำสั่งพ่อ การทำตามคำสั่งของพ่อเป็นพฤติกรรมประจำบทบาทระหว่างพ่อ-ลูก ในครอบครัว นับว่าเป็นพฤติกรรมที่เหมาะสม แต่ก็ขัดกับพฤติกรรม การทำหน้าที่พลเมืองดี เป็นผลจากการขาดการเปลี่ยนแปลงในระบบการปกครองในครอบครัว

(2) ระบบสังคมในครอบครัว เฒ่าหย่อยยังอยู่ในระบบสังคม หรือระบบบทบาทแบบอัตตาธิปไตยคือ ถือตนเองเป็นใหญ่ ส่วนหนุจ่อยเริ่มปรับตัวเข้าหาระบบสังคมแบบประชาธิปไตย คือ ถือแบบส่วนรวมเป็นใหญ่ จึงไม่เอยากจับลูกปลา เพื่อไม่ให้ปลาสูญพันธุ์ และเพื่อเห็นแก่ส่วนรวม

(3) ระบบวัฒนธรรมในครอบครัว หนุจ่อยอยู่ในช่วงการเปลี่ยนแปลงจากการเชื่อฟังผู้ใหญ่ คือ พ่อในสังคมประเพณี มาเป็นการโต้แย้งด้วยเหตุผล ซึ่งเป็นลักษณะของสมาชิกในสังคมสมัยใหม่

(4) ระบบการศึกษาในครอบครัว มีการเปลี่ยนแปลง เดิมพ่อเป็นฝ่ายให้การศึกษาแก่ลูก ปัจจุบันลูกนำความรู้ที่ได้จากการศึกษาไปถ่ายทอดให้พ่อ

(5) ระบบเศรษฐกิจในครอบครัว ถูกครอบคลุมด้วยลักษณะของสังคมเกษตรกรรม

(6) ระบบประยูกต์วิทยา เฒ่าหยอยไม่คำนึงถึงการควบคุมความสมดุลของอาหาร แต่การเปลี่ยนแปลงทางด้านประยูกต์วิทยา คือการใช้ความรู้ในด้านวิทยาศาสตร์แก้ปัญหาทางเศรษฐกิจ ฯลฯ เริ่มมีอิทธิพลต่อหนูจ้อย หนูจ้อยเริ่มเรียนรู้วิธีช่วยธรรมชาติรักษาความสมดุล

โดยสรุป การเปลี่ยนแปลงใน “ระบบต่าง ๆ ทางสังคม” ในสถาบันครอบครัวยังมีน้อย ไม่ทันกับการเปลี่ยนแปลงในระดับชาติ ปัญหาในครอบครัวของเฒ่าหยอย เป็นผลมาจากการขาดความเปลี่ยนแปลงมากกว่าจะเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลง

3.3.2 สถาบันการศึกษา

(1) ระบบการปกครองในสถาบันการศึกษา ระดับโรงเรียนประถม โครงสร้างของอำนาจยังไม่เปลี่ยนแปลง คือ ครูใหญ่มีอำนาจมากกว่าครูน้อย ครูน้อยสอนนักเรียนไม่ให้จับลูกปลา แต่ครูใหญ่แสดงตัวเป็นตัวอย่างที่ตรงกันข้าม ครูน้อยห้ามครูใหญ่ไม่ได้ ปัญหาจึงมาจากการขาดการเปลี่ยนแปลงให้โรงเรียนมีการปกครองแบบประชาธิปไตย

(2) ระบบการศึกษาในโรงเรียน อยู่ในช่วงการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรจากการเรียน “หนังสือ” มาสู่การเรียนเพื่อแก้ปัญหาชีวิตและสังคม แต่ก็ยังแก้ปัญหาสังคมไม่ได้ เพราะยังไม่ได้เรียนในแบบ การคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น นั่นคือ ระบบการเรียน-การสอน ยังไม่สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายในหลักสูตรแม่บท หนูจ้อยเป็นผลผลิตของหลักสูตรใหม่

(3) ระบบสังคมในโรงเรียน ครูใหญ่ยังอยู่ในระบบบทบาทแบบอัตตาธิปไตย คือถือตัวเองเป็นใหญ่ ตรงกันข้ามกับการเห็นแก่ส่วนรวมเป็นใหญ่ ระบบนี้ขัดกับหลักสูตรใหม่อย่างแรง ระบบสังคมในโรงเรียนยังไม่เปลี่ยนแปลง

3.3.3 สถาบันทางเศรษฐกิจ

สภาวะเศรษฐกิจในชุมชน มีการเปลี่ยนแปลงจากสภาพที่เคยมีปลาอุดมสมบูรณ์ มาเป็นสภาพที่ขาดแคลนปลา สาเหตุมีหลายอย่าง

- ประชากรมากขึ้น ทำให้มีจำนวนคนที่กินปลามากขึ้น
- ป่าต้นน้ำถูกทำลาย แหล่งน้ำแห้ง
- คนบุกรุกป่าสงวน เพราะที่ดินตกเป็นของผู้มีเงิน ทำให้ขาดฝน เป็นสาเหตุให้แหล่ง

น้ำแห้ง

- คนใช้วิธีการที่ทำให้จับปลาได้ที่ละมาก ๆ ทั้งปลาเล็ก ปลาใหญ่
- คนจับปลาในฤดูวางไข่
- สถาบันที่เกี่ยวกับการเพาะแพร่พันธุ์ปลา ไม่มีหน้าที่ป้องกันการทำลายพันธุ์ปลา
- ฯลฯ

3.3.4 สถาบันทางการปกครอง

ระบบการปกครองในชุมชน มีการเปลี่ยนแปลงจากสภาพที่ไม่เคยมี “สภาตำบล” มาเป็นมี “สภาตำบล” เป็นส่วนหนึ่งของการกระจายอำนาจมาสู่ท้องถิ่น แต่สถาบันนี้ทำงานเฉพาะเวลามี “เงินผัน” ทรัพยากรของชุมชนจึงถูกทำลายโดยไม่มีการควบคุมจากฝ่ายผู้ปกครองระท้องถิ่น ถ้าจะมีการฟ้องร้องเรื่องครูใหญ่เอายามาเบียดปลา ก็คงจะไปฟ้องตำรวจมากกว่า ยากที่จะมีผู้คิด “สภาตำบล” ในฐานะที่เป็นตัวแทนของคนทั้งตำบลก็ดี ในฐานะที่มีพลังกลุ่มก็ดี จะต้องรับผิดชอบดูแลทรัพยากรของตำบล

ในระดับหมู่บ้าน มีคณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน กลุ่มนี้เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่น่าจะควบคุมดูแลได้แต่ก็ไม่ได้ควบคุมอีก

โดยสรุป การเปลี่ยนแปลงในแง่ “ระบบต่าง ๆ ทางสังคม” ในระดับท้องถิ่นนั้น เปลี่ยนแปลงช้ากว่าระดับชาติ และช้ากว่าสังคมเมือง

มองเผิน ๆ ดูเหมือนว่า ระบบการศึกษาในระดับท้องถิ่นจะไปเร็วกว่าระบบอื่น ๆ ทำให้นักเรียนอย่างหนูจ้อยมีความรู้มากขึ้น และความรู้ที่มากขึ้นนั่นเอง ทำให้เกิดปัญหาในระบบการปกครองในครอบครัว นั่นคือ ลูกเริ่มโต้แย้งกับพ่อ

แต่ที่จริงระบบการศึกษาในท้องถิ่น ก็ไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปเร็วกว่าระบบอื่น ๆ เพราะยังสอนแต่ความรู้อยู่นั่นเอง ไม่ได้สอนให้แก่ปัญหาได้ปฏิบัติได้ (แต่ส่วนที่ดีกว่าหลักสูตรเดิมก็คือเริ่มสอนปัญหาชีวิตและสังคมมากขึ้น) ทั้งนี้แม้แต่ครูใหญ่เองก็ยังไม่สามารถปฏิบัติได้ตามที่ครูน้อยสอนศิษย์

เนื้อหาความรู้เรื่อง “การรักษาพันธุ์ปลา” นี้ อยู่ในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นเนื้อหาวิชาใน “กลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต” ระดับ ป. 2

เนื้อหาวิชาใน “กลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต” ก็คือ วิชาสังคมศึกษานั้นเอง ดังนั้นปัญหาใหญ่ในระบบการศึกษา ก็คือการสอนวิชานี้ยังไม่เป็นการสอนให้ปฏิบัติได้

ส่วนปัญหาใหญ่ ข้อที่ 2 ก็คือปัญหาในระบบเศรษฐกิจ มีการขาดแคลนทรัพยากร

และปัญหาใหญ่ ข้อที่ 3 ก็คือปัญหาในระบบการปกครองท้องถิ่น สมาคมตำบลกิติ กทม. หรือคณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้านกิติ ยังไม่ควบคุมและไม่ป้องกันหรือแก้ไขปัญหาในระบบเศรษฐกิจ

ปัญหาใหญ่ ข้อที่ ๔ คือปัญหาในระบบสังคมในทุกสถาบัน เป็นปัญหาการเห็นแก่ส่วนตนมากกว่าส่วนรวม หรือการถือตัวเองเป็นใหญ่ตรงกันข้ามกับการถือส่วนรวมเป็นใหญ่ เรียกว่าระบบสังคมแบบอัตตาธิปไตย ตรงกันข้ามกับระบบสังคมแบบประชาธิปไตย โปรดสังเกตในแผนภูมิว่า ระบบสังคมเป็นแกนกลาง (ถ้าไม่นับพฤติกรรม) เมื่อระบบสังคมหรือระบบบทบาทหน้าที่ เป็นแบบอัตตาธิปไตย คือการเห็นแก่ส่วนตน หรือการถือตัวเองเป็นใหญ่ ก็มีผลให้ลักษณะนี้คลุ้มไปถึงการปฏิบัติหน้าที่ใน “ระบบต่าง ๆ ทางสังคม” ทุกระบบ ดังตัวอย่างเช่นแม่หยอยและครูใหญ่

โดยสรุปใน “ระบบต่าง ๆ ทางสังคม” มีการเปลี่ยนแปลงข้างบางระบบ หรือไม่มีการเปลี่ยนแปลงเลยในบางระบบ ส่วนระบบสังคมซึ่งเป็นแกนกลาง เป็นระบบที่มีปัญหามากที่สุด

ปัญหาการถือตนเป็นใหญ่มากกว่าการถือส่วนรวมเป็นใหญ่นี้ มีผู้แสดงออกกันมากในสังคมพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ในรัชกาลปัจจุบัน จึงพระราชทานพระบรมราโชวาท 4 ข้อ ซึ่งข้อสุดท้ายระบุให้ราษฎรของพระองค์แก้ปัญหานี้

ข้อ 1 การรักษาความสัจ ความจริงใจต่อตัวเองที่จะประพฤติปฏิบัติแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ และเป็นธรรม

ข้อ 2 รู้จักข่มใจตนเอง ฝึกใจตนเองให้ประพฤติปฏิบัติอยู่ในความสัจความดีนั้น

ข้อ 3 การอดทน อดกลั้น และอดออมที่จะไม่ประพฤติล่วงความสัจสุจริต ไม่ว่าจะด้วยเหตุประการใด

ข้อ 4 การรู้จักละวางความชั่ว ความทุจริต และรู้จักสละประโยชน์ส่วนน้อยของตน เพื่อประโยชน์ส่วนใหญ่ของบ้านเมือง

3.4 “กรณีตัวอย่าง” ที่แสดงถึงปัญหาในสถาบันการศึกษา

เรื่อง วินัยสุบยาเสพติดในห้องน้ำ

ของ ทรงพร พนมวัน ณ อยุธยา

นายศักดิ์ และนางเฉลิมเป็นสามีภรรยา กัน นายศักดิ์มีอาชีพเป็นคนขับแท็กซี่ ส่วนนางเฉลิมมีอาชีพค้าขาย ในตลาดสดข้างบ้าน จากอาชีพนี้ทำให้เขาไม่ค่อยมีเวลาดูแลบุตรชายคนเดียวของเขา คือ เด็กชายวินัย ซึ่งกำลังเรียนชั้น ม.ศ. 1 ในโรงเรียนรัฐบาลแห่งหนึ่ง ซึ่งรับ

นักเรียนชายล้วน ในห้องเรียนนี้มีครูประจำชั้นเป็นหญิง ชื่อครูอำไพ ซึ่งไม่ค่อยเอาใจใส่ถึงความประพฤติของนักเรียนเท่าที่ควร ถึงชั่วโมงสอนก็มาสอนตามหน้าที่ จึงมิได้มีเวลาอบรมความประพฤติของนักเรียนเท่าที่ควร ในห้องนี้มีนักเรียน 45 คน ซึ่งมีเด็กชายวินัยรวมอยู่ด้วย ในชั่วโมงสอนเด็กชายวินัยมักไม่ได้อยู่ในห้อง มักจะขอลาครูสอนออกไปนอกห้องเสมอ โดยไม่มั่วสุมกับเด็กนักเรียนรุ่นพี่ ซึ่งมีความประพฤติเกรงเป็นที่เอือมระอาของครูคนอื่น ต่อมาเพื่อน ๆ ทราบว่าการที่เด็กชายวินัยหายไปนั้นได้ไปแอบสูบบุหรี่ในห้องน้ำร่วมกับเพื่อนรุ่นพี่ แต่ก็มีได้แจ้งเรื่องนี้ให้ครูอำไพทราบแต่อย่างใด เพราะเด็กชายวินัยขู่ว่าถ้าใครบอกเรื่องนี้กับครูเขา จะจัดการกับคนนั้น ต่อมาไม่นานก็มีเหตุการณ์อย่างหนึ่งเกิดขึ้นในห้องเรียน

เด็กชายสมศักดิ์ ซึ่งเป็นหัวหน้าห้อง แจ้งให้ครูอำไพทราบว่า เงินของเด็กชายมงคลซึ่งนำมาชำระเล่าเรียนได้หายไป ซึ่งก่อนหน้านี้อะไรของอื่นหายเสมอ และต่อมาก็จับได้ว่าตัวการคือเด็กชายวินัยนั่นเอง ครูอำไพจึงเรียกเขาไปพบแล้วตักเตือนเรื่องการลักขโมย ซึ่งเด็กชายวินัยก็รับปาก แต่เหตุการณ์ก็ยังไม่ดีขึ้น สิ่งของต่าง ๆ ที่เป็นของเด็กนักเรียนในห้อง รวมทั้งห้องอื่นก็หายเสมอ และเมื่อของหายก็มักจะพบว่าเด็กชายวินัยจะขาดโรงเรียนไป 2-3 วัน แล้วก็กลับมาใหม่ จึงได้มีการป้องกันเรื่องนี้โดยการให้เก็บของมีค่าไว้กับตัวเอง ทำให้เด็กชายวินัยไม่สามารถจะขโมยสิ่งของจากเพื่อนได้

จนกระทั่งวันหนึ่ง เด็กชายวินัยถูกตำรวจจับในขณะที่ร่วมกับพวก ซึ่งเป็นเพื่อนรุ่นพี่ ในโรงเรียนนั่นเองซึ่งทรัพย์สินเจ้าทุกข์ 3 ราย หลังจากที่เขาขาดเรียนไป 2 วัน

3.5 การวิเคราะห์ปัญหาเรื่อง “วินัยสุบยาเสพติดในห้องน้ำ”

เรื่อง “วินัยสุบยาเสพติดในห้องน้ำ” เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลง หรือการขาดการเปลี่ยนแปลงในระบบใด? และการเปลี่ยนแปลงก็ดี การขาดการเปลี่ยนแปลงก็ดี เป็นผลให้เกิด “พฤติกรรมประจำระบบบทบาทหน้าที่” ที่เหมาะสมหรือไม่? ถูกต้องตามบทบาทของครู-นักเรียน นักเรียน-นักเรียน ในโรงเรียนหรือไม่?

(1) ระบบการปกครองในโรงเรียน ครูมีอำนาจสูงสุด มีอำนาจมากกว่านักเรียน และหัวหน้านักเรียน นักเรียนเกรง เช่น ด.ช.วินัย มีอำนาจมากกว่านักเรียนดีถูกวินัยควงไม้ขู่มิให้ไปฟ้องครูก็กลัววินัย เด็ก 2 คนที่เห็นวินัยขโมยก็ไม่กล้าทำอะไร ได้แต่ไปฟ้องครู ระบบนี้ขาดการเปลี่ยนแปลง

(2) ระบบการศึกษาในโรงเรียน นักเรียนทั้งหมดอยู่ในช่วงการเปลี่ยนแปลงหลักสูตร แต่หลักสูตรยังไม่อาจช่วยให้เกิดความสามารภในการแก้ปัญหาชีวิตและสังคมได้ เช่น วินัยว่าแห้ว

วินัยไม่รู้เพื่อนชนิดใดควรคบ วินัยถูกชักจูงให้เสพสิ่งเสพติดได้ง่าย นอกจากนั้น นักเรียนดี ๆ ยังไม่รู้จักหนักในการพึ่งตนเองทางการปกครองในชั้นเรียนเห็นวินัยหลบออกจากห้องเรียนก็ปล่อย ไม่กล้าควบคุมวินัย ฯลฯ

(3) ระบบสังคมในโรงเรียน ด.ช.วินัยถือตนเองเป็นใหญ่ นักเรียน พบ ด.ช.วินัยสูบบุหรี่ต่างก็ถือตนเองเป็นใหญ่มากกว่าถือส่วนรวมเป็นใหญ่ นั่นคือ ถือเอาความปลอดภัยของตัวเองว่าสำคัญกว่าการรักษาชื่อเสียงของนักเรียนทั้งหมด และของโรงเรียน เรียกได้ว่า “เอาตัวรอด” ถ้าหากว่านักเรียนที่พบวินัยสูบบุหรี่จะเป็นนักเรียนที่ถือส่วนรวมเป็นใหญ่แล้ว ก็ต้องช่วยกันควบคุมให้ ด.ช.วินัยและเพื่อนแกเร รักษาวินัยของโรงเรียน

หมายเหตุ เรื่องนี้จะยกเว้นไม่วิเคราะห์เนื้อเรื่องส่วนที่เกี่ยวกับสถาบันครอบครัว เพื่อไม่ให้ยาวเกินไป

โดยสรุป การเปลี่ยนแปลงใน “ระบบต่าง ๆ ทางสังคม” ในระดับโรงเรียนเปลี่ยนแปลงช้ากว่าระดับชาติ

เมื่อเปลี่ยนแปลงช้ากว่า หรือไม่เปลี่ยนแปลงเลย ก็ขาดกลไกที่จะใช้แก้ปัญหา หรือควบคุมสถานการณ์ไม่ได้เมื่อเกิดปัญหา เช่น เกิดการเสพสิ่งเสพติด (ในทางตรงข้าม อาจกล่าวได้ว่า การขาดกลไกทางการปกครองก็ทำให้เปลี่ยนช้าหรือไม่เปลี่ยนแปลงเลยก็ได้)

นักเรียนอื่น ๆ เห็นแต่ความปลอดภัยของตนมากกว่าเห็นแก่ส่วนรวม หรืออาจกล่าวได้ว่าขาดความรับผิดชอบ ต่อความมีชื่อเสียงของโรงเรียน การขาดความรับผิดชอบนี้ก็สืบเนื่องมาจากการขาดกลไก หรือการขาดการจัดองค์การที่จะช่วยให้แก้ปัญหาได้นั่นเอง

ส่วนวินัยเองก็มีพฤติกรรมที่เป็นความผิดหลายกระทง เช่น เสพสิ่งเสพติด หนีเรียน ลักทรัพย์ ชิงทรัพย์ ขาดความรับผิดชอบต่อตัวเอง และต่อสังคม ทั้งนี้เพราะไม่เคยเรียนรู้ที่จะรับผิดชอบ ไม่เคยเรียนรู้ที่จะพึ่งตนเองในการปกครองตนเอง เป็นต้น

ตอนที่ 2

สาเหตุของการเปลี่ยนแปลง และสาเหตุของปัญหาที่สำคัญใน สังคมไทย

อารยสังคมศึกษาคือ สังคมศึกษาที่อยู่บนรากฐานความเชื่อว่า สังคมมีการเปลี่ยนแปลงตามกฎแห่ง “ไตรลักษณ์” และเมื่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมเป็นภาวะที่จะต้องเกิดขึ้นแล้ว มนุษย์ก็ต้องมุ่งควบคุมการเปลี่ยนแปลงนั้นให้เป็นการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดี นั่นคือ ให้เป็น “สังคมที่มีอารยธรรมสูง”

การที่จะควบคุมการเปลี่ยนแปลงได้นั้น ขึ้นอยู่กับการรู้สาเหตุ และเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตลอดจนสาเหตุและเหตุปัจจัยที่เกิดตามมาจากการเปลี่ยนแปลงนั่นเอง

1. สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทย

สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงใน “ระบบต่าง ๆ ทางสังคม” ระดับชาติ มีหลายประการ จะกล่าวเพียงย่อ ๆ ดังต่อไปนี้

1.1. ระบบการปกครอง คณะราษฎรเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย ด้วยสาเหตุหลายสาเหตุ

- อิทธิพลทางการเมืองของจักรวรรดินิยม ทำให้พระมหากษัตริย์ไทยเตรียมการป้องกันประเทศ วิธีหนึ่ง คือการส่งพระราชโอรสและนักเรียนทุนหลวงไปศึกษาในประเทศต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่การถ่วงดุลย์แห่งอำนาจทางการเมืองระหว่างประเทศ

- ความรู้เรื่องการปกครองระบอบประชาธิปไตยเผยแพร่ไปจากผู้ที่เป็นนักเรียนในต่างประเทศ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ร. 6 มีส่วนเป็นผู้เผยแพร่ เช่น การตั้งดุสิตธานี เป็นที่ทดลองฝึกการปกครองแบบนี้

- เศรษฐกิจภายในประเทศถูกกระทบกระเทือนจากเศรษฐกิจภายนอกประเทศ

- คณะราษฎรเปลี่ยนแปลงการปกครอง เป้าหมายของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง น่าจะเป็นเป้าหมายทางเศรษฐกิจ คือ มุ่งกระจายรายได้ไปสู่พลเมืองทั่วประเทศทั้งนี้ไม่ว่าจะทำสำเร็จหรือไม่ก็ตาม แต่การแบ่งปันผลประโยชน์ด้วยความยุติธรรม คือ เป้าหมายของการปกครองระบอบประชาธิปไตย อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนก็เพื่อเป้าหมายนี้

1.2 ระบบสังคม หรือ “ระบบบทบาทและหน้าที่” ที่นำปรารถนาสำหรับการปกครองระบอบประชาธิปไตย ก็คือให้บุคคลในทุกบทบาททำหน้าที่เพื่อส่วนรวม หรือถือส่วนรวมเป็นใหญ่กว่าส่วนตน สาเหตุที่ระบบสังคมแบบประชาธิปไตยเป็นที่นำปรารถนา ก็เนื่องมาจากระบบสังคมแบบอัตตาธิปไตยไม่เหมาะสม เพราะทำให้บุคคลมีบทบาทและทำหน้าที่แบบถือตนเองเป็นใหญ่โดยเฉพาะการถือเอาผลประโยชน์ของตนเองเป็นใหญ่

1.3 ระบบการศึกษา การเปลี่ยนแปลงหลักสูตร มีสาเหตุมาจากปัญหาที่หลักสูตรเดิมไม่เอื้อต่อการแก้ปัญหาชีวิตและสังคม จึงต้องแก้ไข เดิมถือว่าการสอนอ่าน เขียน ทำเลขเป็นการให้เครื่องมือไปใช้ศึกษาต่อไป แต่ปัจจุบันเชื่อกันว่าผลของการสอนแบบเดิมทำให้ได้ทรัพยากรมนุษย์ที่ด้อยคุณภาพในการพัฒนาประเทศ ทำให้ประเทศด้อยพัฒนาจึงต้องแก้ไขโดยเปลี่ยนหลักสูตรใหม่

1.4 ระบบเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรม มาเป็นสังคมอุตสาหกรรม มีสาเหตุหลายประการ เช่น การรับเทคโนโลยีใหม่ ๆ เข้ามา การเคลื่อนย้ายทุนจากต่างประเทศ มาสร้างงานในประเทศ ทั้งนี้เพราะประเทศไทยมีทรัพยากรธรรมชาติมากมาย แต่เนื่องจากทรัพยากรมนุษย์ด้อยคุณภาพ จึงไม่สามารถจะใช้ทรัพยากรธรรมชาตินั้นเองได้ ดังนั้น ในทางร้ายก็มีผลให้ต่างประเทศมาลงทุนและดึงดูผลประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติไปไม่น้อย ในทางดีต่างประเทศก็ส่งทั้งบุคลากรและเงินทุนเข้ามาช่วยอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การใช้เทคโนโลยีช่วยรักษาพันธุ์ปลา เป็นต้น

1.5 ระบบวัฒนธรรม มีการเปลี่ยนแปลงจาก “สังคมประเพณี” มาเป็น “สังคมสมัยใหม่” สาเหตุมาจาก “สังคมประเพณี” (ซึ่งมีการทำตาม ๆ กันมาตามประเพณีที่เคยยึดถือมาแต่เดิมนั้น) ไม่เหมาะสมกับสภาพปัจจุบันในระบบต่าง ๆ ทั้งนี้เพราะวัฒนธรรมแทรกอยู่ใน “ระบบต่าง ๆ ทางสังคม” เช่น

- ในระบบการปกครอง วัฒนธรรมทางการเมืองแต่เดิมนั้นมีโครงสร้าง ภายในระบบเป็นแบบจากเบื้องบนลงสู่เบื้องล่าง มีพระมหากษัตริย์อยู่เบื้องบน ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจสูงสุด ราษฎรอยู่เบื้องล่าง เมื่อเปลี่ยนวัฒนธรรมทางการเมืองให้ราษฎรมีอำนาจสูงสุด โครงสร้างภายในระบบการปกครองก็ต้องเปลี่ยนแปลงไป พฤติกรรมของบุคคลต่าง ๆ ที่อยู่ในโครงสร้างใหม่ก็ต้องเปลี่ยนไปจะทำตาม ๆ กันไปอย่างเดิมไม่ได้

ในระบบสังคม วัฒนธรรมในระบบบทบาทหน้าที่เดิมหรือประเพณีที่สำคัญ คือ “การเอาพวกเอาห้อง” บทบาทนี้ยึดถือกันมาแต่เดิมตาม “หลักการพึ่งพาอาศัยกัน” อันเป็นหลักสำคัญหลักหนึ่งในระบบสังคม แต่เมื่อนำหลักมาใช้ผิดก็ทำให้อำนาจและผลประโยชน์อยู่ในมือคณะใดคณะหนึ่ง หรือบุคคลใดบุคคลหนึ่งกับคณะของเขา ทำให้แตกแยกกับคณะอื่น โครงสร้างใหม่ใน “ระบบสังคมหรือระบบบทบาทหน้าที่” จึงควรจะเป็นการเอาความดีความสามารถเป็นหลัก” มากกว่า “การเอาพวกเอาห้องเป็นหลัก” เพื่อให้ราษฎรใช้อำนาจสูงสุด ผ่านทางผู้ที่มีความดีความสามารถอันจะทำให้การกระจายอำนาจและกระจายรายได้เป็นไปได้จริง นี่คือการเปลี่ยน “โครงสร้าง” ใน “ระบบสังคม” หรือ “ระบบบทบาทหน้าที่” จาก “สังคมประเพณี” มาเป็น “สังคมสมัยใหม่”

- ในระบบการศึกษา ประเพณีเดิมก็เป็นประเพณีเรียนตาม ๆ กันไป เช่น เรียนตามครูบอกวัฒนธรรมใหม่ในระบบการศึกษาจะต้องเปลี่ยนเป็น “การค้นพบ” สิ่งใหม่ ๆ ได้ด้วยตนเอง สาเหตุมาจาก “การระเบิดของความรู้” ซึ่งมีมากมายจนบอกกันไม่หมด แม้กระนั้นความรู้เหล่านี้ก็ยังเอามาใช้ทันทีไม่ได้ เพราะอาจไม่ตรงกันกับสถานการณ์ใหม่ทุกประการ ผู้ใช้ความรู้จึงต้อง “ค้นพบ” วิธีการใหม่ที่จะใช้ความรู้นั้นได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล การที่จะ “ค้นพบ” ได้ จะต้องอาศัยความสามารถในการคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็นเป็นพื้นฐาน ดังนั้นวัฒนธรรมในทางการศึกษาปัจจุบันจึงน่าจะเป็นวัฒนธรรมทางการศึกษาแบบค้นพบ ซึ่งตรงกันข้ามกับการเชื่อตามครูบอก (หรือเชื่อตามที่ผู้อื่นได้ศึกษาค้นคว้าและค้นพบไว้แล้ว) อันเป็นวัฒนธรรมทางการศึกษาที่มีอยู่เดิม วัฒนธรรมทางการศึกษาแบบค้นพบนี้ต้องอาศัยเทคโนโลยีทางการศึกษาอย่างมาก

- ในระบบเศรษฐกิจ วัฒนธรรมทางเศรษฐกิจที่มีอยู่เดิมเป็นวัฒนธรรมในสังคมเกษตรกรรม ซึ่งจำเป็นต้องเปลี่ยนมาเป็นวัฒนธรรมในสังคมอุตสาหกรรม มีสาเหตุมาจากการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีหรือประยุกต์วิทยา (คือการนำวิทยาศาสตร์มาใช้ปรับปรุงแก้ไขเปลี่ยนแปลงระบบสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ) เพื่อช่วยแก้ปัญหาทั้งทางเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม เช่น การสร้างเขื่อน การรักษาพันธุ์ปลาซึ่งต้องทำให้ปรับส่วนหนึ่งของโครงสร้างเขื่อน เป็นต้น แต่การอาศัยเทคโนโลยีในทางทำลาย เช่น ทำลายพันธุ์ปลาด้วยการใช้ไฟฟ้าช็อตใช้ยาเบื่อ เป็นการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมทางเศรษฐกิจที่ไม่พึงปรารถนา เรื่องนี้เกี่ยวข้องกับระบบสังคมแบบถือตนเองเป็นใหญ่ จะเห็นได้ว่าสมัยที่ตกปลาหรือจับปลาด้วยข้อง ฯลฯ จะได้ปลาน้อย การถือตนเองหรือประโยชน์ของตนเป็นใหญ่จึงไม่ถึงกับกลายเป็นการทำลายพันธุ์ปลา แต่เมื่อเทคโนโลยีสูงขึ้น ระบบสังคมแบบถือตนเองเป็นใหญ่ ซึ่งตรงกันข้ามกับการถือส่วนรวมเป็นใหญ่

จะทำให้ความเสียหายทางเศรษฐกิจสูงขึ้น

- ฯลฯ

1.6 สภาพการเปลี่ยนแปลงจำนวนประชากร ซึ่งเพิ่มขึ้นสูงถึง 48 ล้านคน นับจาก 18 ล้านคนเมื่อ 25 ปีมาแล้ว มีสาเหตุหลายประการ เช่น ความเจริญทางการแพทย์ ทำให้ทารกเกิดใหม่รอดตายมากขึ้น ฯลฯ การขาดการวางแผนครอบครัว (ยกเว้นในช่วง 5 ปีมาที่มีการอพยพเข้าประเทศ ฯลฯ)

สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมานี้เป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงระดับชาติ

2. สาเหตุของปัญหาที่สำคัญในสังคมไทย

ปัญหาสำคัญในสังคมไทย ดังที่ยกตัวอย่างมา เรื่อง “พ่อจ๋า อย่าจับลูกปลา” และเรื่อง “วินัยสุบยาเสพติดในห้องน้ำ” เป็นปัญหาในระดับท้องถิ่น ซึ่งมีสาเหตุมาจาก “ระบบต่าง ๆ ทางสังคม” ในสังคมระดับครอบครัว สังคมระดับโรงเรียน สังคมระดับชุมชน ในท้องถิ่นยังไม่เปลี่ยนแปลงหรือเปลี่ยนแปลงไม่ทันความเปลี่ยนแปลงระดับชาติ หรืออาจจะกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า เปลี่ยนแปลงไม่ทันกับวัฒนธรรมจากต่างประเทศที่หลั่งไหลเข้ามาในรูปแบบเทคโนโลยีในทุกระบบทางสังคมของไทย

สาเหตุของปัญหา อาจแบ่งได้เป็น 2 ประเภทคือ

- สาเหตุของปัญหาที่บุคคล
- สาเหตุของปัญหาที่ระบบ

ดังจะกล่าวโดยสรุปต่อไปนี้

2.1 สาเหตุของปัญหาที่บุคคล ส่วนใหญ่ปัญหาที่บุคคลสืบเนื่องกับปัญหาใน “ระบบสังคม” หรือ “ระบบบทบาทหน้าที่” แบบอัตตาริปไตย คือแบบถือตนเองเป็นใหญ่ หรือถือเอาประโยชน์ของตนเองและของพวกพ้องเป็นใหญ่

2.2 สาเหตุของปัญหาที่ระบบ คือโครงสร้างของ “ระบบต่าง ๆ ทางสังคม” เป็นโครงสร้างที่ยังขาดความสมดุล หรือยังขาดกลไกที่จะช่วยให้รักษาความสมดุลไว้ได้ เมื่อขาดความสมดุลก็มีผลให้บุคคลยังใช้ “ระบบบทบาทหน้าที่” แบบอัตตาริปไตย คือ ถือตัวเองเป็นใหญ่ได้ เพราะไม่มีอะไรมาถ่วงให้ใช้ระบบบทบาทหน้าที่ แบบประชาธิปไตย คือถือส่วนรวมเป็นใหญ่ ตัวอย่างเช่น

- ในระบบการปกครองในครอบครัว พ่อมีอำนาจมากกว่าลูก
- ในระบบการปกครองในโรงเรียน ครูใหญ่มีอำนาจมากกว่าครูน้อย ครูประจำชั้นมีอำนาจมากกว่าหัวหน้าชั้นและนักเรียน นักเรียนเกเรมีอำนาจมากกว่านักเรียนดี
- ในระบบเศรษฐกิจ ความขาดแคลนเป็นเครื่องชี้ว่าความต้องการมีมากกว่าการผลิต หรือการเสนอมีมากกว่าการสนอง หรืออุปสงค์มากกว่าอุปทาน ฯลฯ
- ในระบบการศึกษา มีความไม่สมดุลระหว่างโครงสร้างหลักสูตร กับโครงสร้างของระบบการเรียนการสอน ตลอดจนโครงสร้างของระบบการวัดผล ประเมินผล 3 ระบบนี้พัฒนาไม่ทันกัน หรือไม่สอดคล้องกัน มีผลทำให้ผลิตนักเรียนที่ยังด้อยคุณภาพ เป็นทรัพยากรมนุษย์ที่ไม่สามารถปฏิบัติบทบาทหน้าที่ของตนในสถาบันในระบบต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล ฯลฯ

ตอนที่ 3

วิธีแก้ปัญหาที่ระบบและที่บุคคล

1. สาเหตุของปัญหา

จากการวิเคราะห์ปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในท้องถิ่น พบว่า สาเหตุของปัญหาไม่ได้อยู่ที่การ “ปรับตัว” ไม่ทันเพราะมีความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เกิดขึ้นเร็วเกินไป ดังที่มีผู้กล่าวเช่นนั้นอยู่บ่อย ๆ แต่สาเหตุของปัญหาอยู่ที่บุคคลยัง “ไม่ได้ปรับตัว” ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ใหม่ และยังไม่มีการจัดระบบใหม่ เพื่อควบคุมให้เกิดพฤติกรรมใหม่ต่างหาก

ตัวอย่างในเรื่อง “พ่อจ๋า อย่าจับลูกปลา” ก็คือ ทั้งพ่อหอยและหนูจ้อยต่างก็ยังไม่สามารถทำหน้าที่พลเมืองดีได้ คือยังไม่เลิกจับลูกปลา การเลิกจับลูกปลาเพื่อรักษาพันธุ์ปลา เป็นพฤติกรรมที่แสดงการ “ปรับตัว” ที่เหมาะสมกับสถานการณ์ใหม่ที่ปลากำลังจะสูญพันธุ์

พฤติกรรมเดิม คือ การจับลูกปลานั้นทำได้ในสมัยก่อน เพราะคนจับมีน้อยและไม่มีวิธีการที่จะจับปลาที่ละมาก ๆ ลูกปลาจึงยังเหลือมาก

เหตุใดพฤติกรรมใหม่ที่เหมาะสม คือ การเลิกจับลูกปลาจึงเป็นสิ่งที่ทำยาก

สำหรับพ่อหอย ความยากเกิดจากพ่อหอยถือตนเองเป็นใหญ่มากกว่าถือส่วนรวมเป็นใหญ่ พ่อหอยชินกับระบบบทบาทแบบอัตตาริปไตย หรือระบบสังคมแบบอัตตาริปไตย

ส่วนหนูจ้อย ถูกพ่อบังคับ ความยากจึงเกิดจากหนูจ้อยมีอำนาจน้อยกว่าพ่อในระบบการปกครอง

ส่วนสาเหตุเบื้องหลังที่ทำให้ “บุคคล” ยัง “ไม่ปรับตัว” ดังที่กล่าวมานี้ส่วนหนึ่งอยู่ที่การ “ไม่ปรับตัว” และ “ไม่แก้ไข” “ระบบ” ให้เหมาะสมกับสภาพปัจจุบันเพื่อให้ป้องกันปัญหาปัจจุบันได้ (และเพื่อให้ตรงตามความต้องการหรือความจำเป็นพื้นฐานของชุมชน และของโรงเรียนได้ด้วย)

2. การแก้ไขที่ระบบและที่บุคคล

เมื่อบุคคลยังมีพฤติกรรมต่าง ๆ ที่เป็นปัญหา โดยเฉพาะมีพฤติกรรมประจำระบบบทบาทแบบอัตตาริปไตย คือถือตนเองเป็นใหญ่ แทนการถือส่วนรวมเป็นใหญ่ ก็จะต้องแก้ไขทั้งที่ระบบและที่บุคคล

2.1 การแก้ไขที่ระบบ

การแก้ไขที่ระบบโดยหลัก ก็คือการแก้ระบบที่ขาดกลไกสำหรับรักษาความสมดุล

ให้เป็นระบบที่มีกลไกรักษาความสมดุลในทางสังคม กลไกที่ว่านี้คือ การจัดองค์กร ให้มีการถ่วงดุล ในโครงสร้างต่าง ๆ ขององค์กรเพื่อยับยั้งพฤติกรรมที่เป็นปัญหาดังกล่าว

การถ่วงดุลในโครงสร้างทางสังคม เช่น โครงสร้างของอำนาจทางการปกครองก็ดี โครงสร้างของอำนาจการต่อรองทางเศรษฐกิจก็ดี ฯลฯ ต้องอาศัย “หลักการพึ่งตนเอง” ทั้งในทางการปกครองและในทางเศรษฐกิจ ยิ่งกว่านั้นยังจำเป็นต้องพึ่งตนเองโดยอาศัย “หลักการพึ่งพาอาศัยกัน” อีกต่อหนึ่งด้วย ทั้งนี้เพราะผู้มีอำนาจน้อยย่อมไม่สามารถจะถ่วงดุลแห่งอำนาจ โดยการพึ่งตนเองฝ่ายเดียว จำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยผู้ที่มีอำนาจด้วยกัน มารวมกลุ่มกันคานอำนาจ จึงจะสำเร็จ

ตัวอย่างเช่น หนูจ้อยต้องการทำหน้าที่พลเมืองดีช่วยรักษาพันธุ์ปลา แต่หนูจ้อยมีอำนาจน้อยกว่าพ่อ จึงทำไม่ได้ หนูจ้อยพยายามอ้างครุประจำชั้นเพื่อให้คำพูดของตนมีน้ำหนัก แต่เผ่าหอยกลับอ้างครุใหญ่ซึ่งมีอำนาจมากกว่าครุน้อยเสียอีก

ในกรณีนี้ ผู้ที่ควรจะมารวมกลุ่มกันคานอำนาจเผ่าหอยหรือครุใหญ่ ควรจะเป็นชาวบ้านทั้งตำบลใช้อำนาจผ่านทางสภาตำบล หรือกลุ่มต่าง ๆ เช่นกลุ่มหนุ่มสาว กลุ่มแม่บ้าน ลูกเสือชาวบ้าน ฯลฯ ทั้งนี้เพราะชาวบ้านทั้งตำบล คือผู้ที่จะต้องร้อนเมื่อไม่มีปลาจะกิน จึงควรต้องร่วมกันรับผิดชอบ และ “พึ่งตนเอง” ในการสงวนพันธุ์ปลา โดยการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ช่วยกันควบคุมไม่ให้คนอย่างเผ่าหอยและครุใหญ่ทำลายพันธุ์ปลา นี่คือการคานอำนาจทางการปกครอง

ส่วนการพึ่งพาอาศัยกันในทางเศรษฐกิจ ก็อาจทำได้หลายทาง เช่น การถ่วงดุลระหว่างแรงงาน ชาวบ้านอาจรวมแรงกันชุดบ่อปลา เพราะการชุดบ่อปลาเป็นงานใหม่ ถ้ามีคนทำเพียงคนสองคน แรงงานที่มีก็จะไม่สมดุลกับการชุดบ่อปลา เป็นต้น ดังนั้น “การพึ่งตนเองในทางเศรษฐกิจ” ก็ต้องใช้ “หลักการพึ่งพาอาศัยกัน” อีก

2.2 การแก้ไขที่บุคคล

หลักในการแก้ไขที่บุคคล คือ “หลักธรรม” เพราะ “หลักธรรม” ควบคุม “พฤติกรรม” ประจำระบบบทบาทหน้าที่ได้ และควบคุมพฤติกรรมทางใจได้ด้วย

2.2.1 หลักธรรมที่ควบคุม “พฤติกรรมประจำบทบาทหน้าที่” ควรเป็นหลักธรรมที่เป็นหลักปฏิบัติระหว่างบุคคล เมื่อคำนึงว่า “ระบบสังคม” คือ “ระบบบทบาทหน้าที่” นั้นเกิดจาก “ฐานะทางสังคม” ก็ปรากฏว่ามีหลักข้อหนึ่งใน “หลักธรรม 7 ประการ สำหรับคนดี” ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องนี้โดยตรง คือ หลักข้อที่ 3 “ความเป็นผู้รู้จักตน” หมายถึงบุคคลจะทำหน้าที่ได้ถูกต้องต่อเมื่อรู้จักฐานะของตน

หลักสำคัญเบื้องต้นก็คือ “ความเป็นผู้รู้จักเหตุ” หมายถึง การรู้ว่าการพูด และการกระทำของตนเองเป็นเหตุแห่งความดีหรือความชั่ว และ “ความเป็นผู้รู้จักผล” หมายถึง การรู้ว่าความรู้สึกทุกข์สุขทั้งของตนและของผู้อื่นเกิดจากเหตุ คือ การพูดและการกระทำของตนเอง

หลัก 2 ข้อนี้ควบคุมพฤติกรรมของบุคคลโดยบุคคลต้องพิจารณาตัวเองแทนการพิจารณาผู้อื่น หลักธรรมข้อที่ 4 คือ “ความเป็นผู้รู้จักประมาณ” หมายถึง ความรู้สึกพอในการแสวงหา และความรู้สึกความพอดีในการแสดงออก เป็นข้อที่สำคัญมาก

โดยเฉพาะในการฟังตนเอง โดย “หลักการฟังพาท้ายกัน” ถ้าไม่รู้จักความพอดีในการแสดงออก ไม่อวดตัวไม่หลงตัวแล้วจะเกิดปัญหามากที่สุด

หลักธรรมอีก 3 ข้อ คือ “ความเป็นผู้รู้จักกาล” “ความเป็นผู้รู้จักชุมชน” และ “ความเป็นผู้รู้จักบุคคล” ล้วนแต่เกี่ยวกับการรู้จักปฏิบัติตนต่อผู้อื่น

ดังนั้น “หลักธรรม 7 ประการสำหรับคนดี” จึงเป็นหลักธรรมที่เหมาะสมที่สุด สำหรับใช้ควบคุมพฤติกรรม ประจำระบบบทบาทหน้าที่เป็นหลักธรรมที่ใช้ประเมินพฤติกรรมแต่ละรอบของระบอบของระบบบทบาทหน้าที่ได้พร้อมกันถึง 7 ด้าน

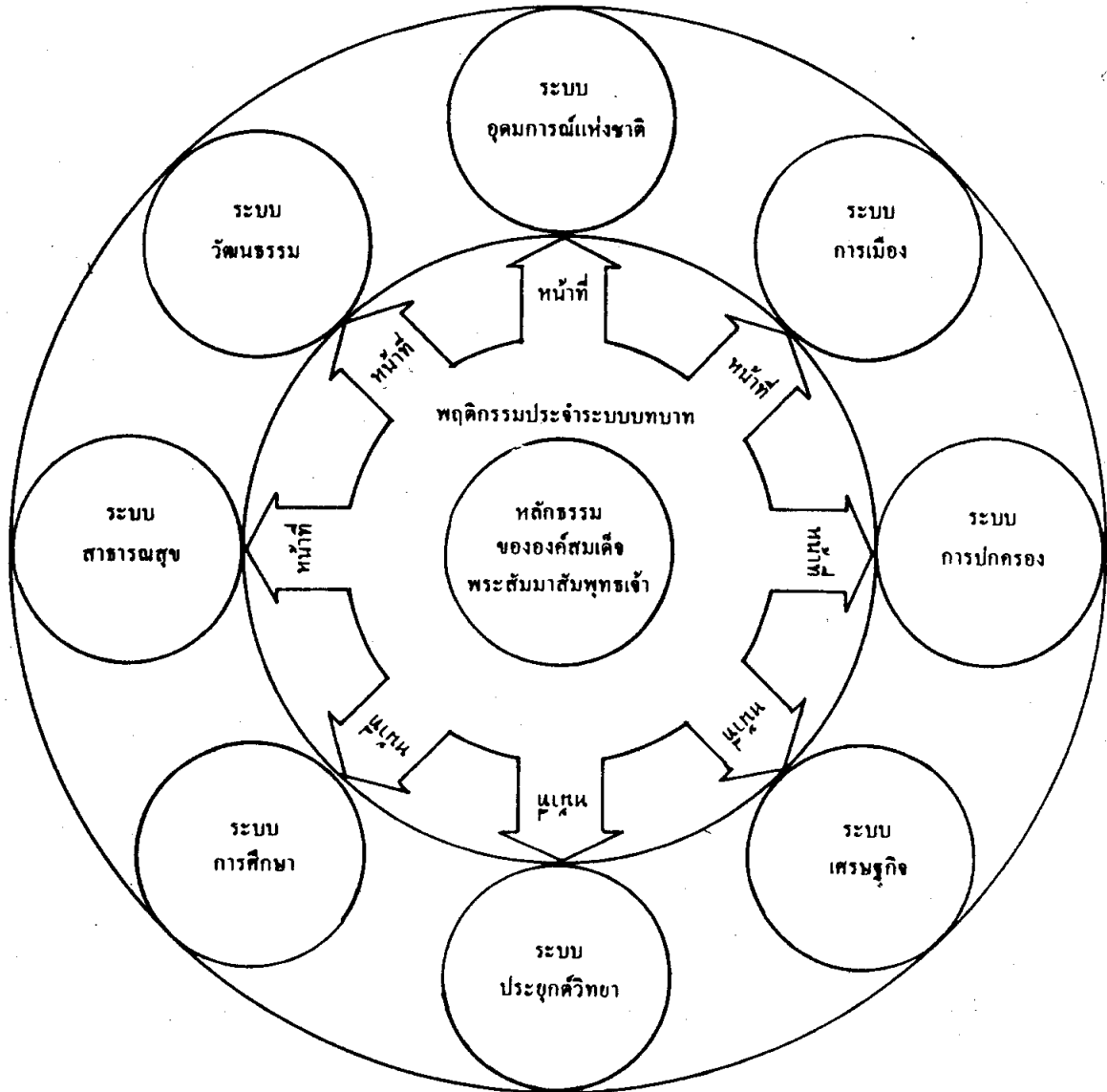
2.2.2 หลักธรรมที่ควบคุมพฤติกรรมทางใจ ควรจะเป็น “หลักฆราวาสธรรม” หรือ “ธรรมะที่ผู้ครองเรือนพึงปฏิบัติต่อกัน” ได้แก่ สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ เป็นหลักธรรมที่ควบคุมพฤติกรรมทางใจได้รอบด้านอีกเหมือนกัน อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนจะไม่นำหลักธรรมข้อนี้มาวิเคราะห์บุคคลใน “เหตุการณ์วิกฤติ” เพื่อไม่ให้ยาวเกินไป

3. ความครอบคลุมของหลักธรรม

หลักธรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะหลักธรรม 7 ประการสำหรับคนดี ครอบคลุมพฤติกรรมอะไรบ้าง จึงได้ถือว่าหลักธรรมเป็นหลักของพฤติกรรม

เพื่อให้เห็นว่า หลักธรรมครอบคลุมพฤติกรรมได้กว้างไกลเพียงใด จึงต้องแสดงในรูปแบบภูมิและคำอธิบาย

แผนภูมิ- แสดงหลักธรรมในฐานะเป็นหลักพฤติกรรมเป็นประจำ “ระบบสังคม” ที่สืบเนื่องกับ “ระบบต่าง ๆ ทางสังคม”

หลักธรรมที่อยู่ตรงกลางในฐานะเป็นหลักของพฤติกรรม คือหลักธรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทำหน้าที่ทางสังคม คือ หลักธรรม 7 ประการสำหรับคนดี หลักธรรม 4 ประการที่ผู้ครองเรือนพึงปฏิบัติต่อกัน (เป็นหลักธรรมที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน พระราชทานแก่ชาวไทย) เป็นต้น

หลักการเหล่านี้ ควรนำมาใช้ในบทบาทระหว่างบุคคลในสถาบันต่าง ๆ เช่น

- เมื่อบุคคลอยู่ในสถาบันครอบครัว บุคคลก็อยู่ในบทบาทคู่ต่าง ๆ เช่น บทบาทระหว่างสามี-ภรรยา พ่อ-ลูก นายจ้าง-ลูกจ้าง พี่-น้อง ฯลฯ และทำหน้าที่ “ระบบต่าง ๆ ทางสังคม” ซึ่งแสดงตัวอย่างไว้ในวงกลม 8 วงโดยรอบ เมื่อใดที่แสดงพฤติกรรมการทำหน้าที่ในบทบาทต่าง ๆ ผิดพลาดเพราะขาดสติ ลืมใช้หลักธรรมก็ย่อมเกิดปัญหาขึ้นในครอบครัว โบราณว่า “ลั่นกับพินยอมกระทบกัน” หมายถึงผู้ที่ใกล้ชิดที่สุด เช่น บุคคลในครอบครัวย่อมประพฤติดต่อกันได้บ่อย ๆ คำโบราณนี้เอง เป็นเครื่องชี้ความจำเป็นที่จะต้องมีหลักธรรมไว้เป็นหลักสำหรับยึดเมื่อจะแสดงพฤติกรรมประจำบทบาทในการทำหน้าที่ต่าง ๆ ทางสังคมในครอบครัว

เมื่อบุคคลอยู่ในสถาบันการศึกษา เช่น อยู่ในโรงเรียน หรือในมหาวิทยาลัย บุคคลก็อยู่ในบทบาทคู่ต่าง ๆ อีกประเภทหนึ่ง เช่น บทบาทระหว่างครู-ศิษย์ ครูน้อย-ครูใหญ่ ครูใหญ่-ภารโรง อาจารย์-นิสิต หรือนักศึกษา อธิการบดี-อาจารย์ อธิการบดี-นิสิตหรือนักศึกษา อธิการบดี-นักรการ ฯลฯ ต่างฝ่ายต่างก็ทำหน้าที่ใน “ระบบต่าง ๆ ทางสังคม” ซึ่งอยู่ในวงกลม 8 วงโดยรอบ เมื่อใดที่แสดงพฤติกรรมการทำหน้าที่ในระบบบทบาทต่าง ๆ ผิดพลาดเพราะขาดสติ ลืมใช้หลักธรรม ก็ย่อมเกิดปัญหาขึ้นในสถาบันการศึกษา ฯลฯ

- เมื่อบุคคลอยู่ในชุมชน บุคคลย่อมอยู่ในสถาบันต่าง ๆ เพราะชุมชนย่อมประกอบด้วยสถาบันต่าง ๆ เช่น สถาบันในระบบอุดมการณ์แห่งชาติ (สถาบันชาติ สถาบันศาสนา สถาบันพระมหากษัตริย์ ระบอบการปกครอง) สถาบันทางการเมือง สถาบันทางการปกครอง สถาบันทางเศรษฐกิจ สถาบันทางประยุกตวิทยา สถาบันทางการศึกษา สถาบันทางสาธารณสุข สถาบันทางวัฒนธรรม ชุมชนอาจเปรียบได้ว่าเป็นครอบครัวใหญ่ ครอบครัวมีระบบหน้าที่ต่าง ๆ ของครอบครัวอย่างไร ชุมชนก็มีระบบหน้าที่ต่าง ๆ ของชุมชนอย่างนั้น แต่เพราะชุมชนใหญ่กว่าครอบครัว แต่ละหน้าที่จึงอยู่ในสถาบันแต่ละสถาบันของชุมชน เมื่อใดบุคคลแสดงพฤติกรรมการทำหน้าที่ในระบบบทบาทในสถาบันต่าง ๆ ผิดพลาด เพราะขาดสติลืมใช้หลักธรรม ก็ย่อมเกิดปัญหาขึ้นในสถาบันต่าง ๆ ของชุมชน

จะเห็นได้ว่า จุดสำคัญอยู่ที่การแสดงพฤติกรรมของการทำหน้าที่ให้ตรงกับบทบาทของตน ไม่ว่าจะอยู่ในสถาบันใด บุคคลจะทำเช่นนั้นได้ก็โดยอาศัยหลักธรรมเป็นเครื่องชี้ความถูกต้องของพฤติกรรม

โดยสรุป เนื้อหาในวิชาสังคมศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์ จึงจับจุดศูนย์กลางอยู่ที่พฤติกรรมการทำหน้าที่โดยอาศัยหลักธรรมเป็นเครื่องชี้ความถูกต้องของพฤติกรรมไม่ว่าจะเป็นพฤติกรรมในปัจจุบันหรือพฤติกรรมในประวัติศาสตร์ก็ตาม ด้วยวิธีนี้บุคคลจะค่อย ๆ คลายจากการทำ

ผิดซ้ำแล้วซ้ำเล่าอย่างที่แสดงอยู่ในประวัติศาสตร์ การเรียนรู้อย่างมีบูรณาการจะเกิดขึ้นระหว่างวิชาหน้าที่พลเมือง-ศีลธรรม กับวิชาประวัติศาสตร์-ภูมิศาสตร์ ซึ่งหลักสูตรแต่เดิมก็ดี หรือแม้แต่ในหลักสูตรปัจจุบันก็ดียังแยกกันอยู่ต่างหาก

การพัฒนาความเป็น “พลเมืองดี” ใน “สังคมที่มีอารยธรรมสูง” ด้วย “วิชาสังคมศึกษา” จึงต้องอาศัยหลักธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นหลักของ “พฤติกรรมประจำระบบบทบาทและหน้าที่” ซึ่งเรียกว่า “ระบบสังคม” เพื่อฝึกปฏิบัติหน้าที่ในระบบต่าง ๆ ทางสังคมตั้งแต่ในครอบครัว โรงเรียนและในชุมชน

ในบทที่ 3 นี้ จะเสนอวิธีแก้ไขปัญหาทั้งที่ “ระบบ” และที่ “บุคคล” เพื่อเป็นตัวอย่างอย่างละเอียด 2 เรื่อง

เรื่องที่ 1 “วินัยสุบยาเสพติดในห้องน้ำ”

เรื่องที่ 2 “ตะวันดับที่หนองปลาหมอ”

1. ตัวอย่างการแก้ไขปัญหาทั้งที่ “ระบบ” และที่ “บุคคล” เรื่องที่ 1

เรื่อง “วินัยสุบยาเสพติดในห้องน้ำ” เป็น “เรื่องที่ 2” ที่ได้เสนอไว้ในตอนต้นของบทที่ 1 จึงขอเชิญผู้อ่านย้อนกลับไปอ่านเรื่องนี้ซ้ำอีกครั้งหนึ่ง ระหว่างที่อ่านโปรดลองคิดดูด้วยว่า เรื่องนี้จะต้องแก้ไขที่ระบบและที่บุคคลอย่างไร โดยโปรดสังเกตว่าตอนไหนของเรื่องเป็นเครื่องชี้ว่า ควรจะแก้ที่ไหนอย่างไรด้วย

1.1 การแก้ไขปัญหาที่ “ระบบ”

คำตอบที่ผู้เขียนได้รับบอຍจากครู และนิสิตคณะศึกษาศาสตร์หลังจากอ่านเรื่องวินัยแล้ว มีดังต่อไปนี้

- แก้ไขที่พ่อแม่ ให้ดูแลลูก
- แก้ไขที่ครู ให้ครูดูแลนักเรียน
- แก้ไขที่ตัววินัยเอง ให้เลิกเสพยาเสพติดและเลิกขโมย

ไม่ว่าใครที่ได้อ่านเรื่องของวินัยแล้ว ก็ย่อมจะเห็นว่า ทั้ง 3 ฝ่ายนี้จะแก้ไขได้ยากกว่าครูจะรู้ของก็ถูกขโมยแล้ว กว่าพ่อแม่จะรู้เด็กก็ถูกตำรวจจับไปแล้ว

ยิ่งกว่านั้นคำตอบทั้งหมดยังเป็นการแก้ไขที่ “บุคคล” ไม่ใช่ที่ “ระบบ” อีกด้วย จึงต้องขอถามต่อไปอีกว่า ตอนไหนแล้วที่คนที่เกี่ยวข้องในเรื่องจะรู้ปัญหาเรื่องความประพฤติของวินัยเร็วที่สุด

ขอเชิญกลับไปอ่านซ้ำแล้วพิจารณา

ผู้อ่านหาตอนนั้นพบไหม?

ตอนนั้นคือตอนใด?

ตอนนั้นคือประโยคที่ว่า “ต่อมาเพื่อน ๆ ทราบว่า การที่เด็กชายวินัยหายไปนั้นได้ไปแอบสูบบุหรี่ในห้องน้ำกับเพื่อนรุ่นพี่ แต่ก็มิได้แจ้งเรื่องนี้ให้ครูอำไพทราบแต่อย่างใด เพราะเด็กชายวินัยขู่ว่า ถ้าใครบอกเรื่องนี้กับครู เขาจะจัดการกับคนนั้น”

คนที่รู้เรื่องเร็วที่สุดก่อนที่พ่อแม่ และครูจะรู้ก็คือเพื่อน

ทำไมเพื่อนจึงไม่กลับบอกครู?

คำตอบ คือ “เพราะเด็กชายวินัยขู่ว่า ถ้าใครบอกเรื่องนี้กับครู เขาจะจัดการกับคนนั้น” เป็นคำตอบที่ง่าย

แต่คำตอบที่ยากและสำคัญนั้น ซ่อนอยู่เบื้องหลังคำตอบง่าย ๆ นั้นเอง คำตอบนี้เกี่ยวข้องกับ “โครงสร้างของอำนาจ”

ใครมีอำนาจมากกว่าใคร เมื่อเปรียบเทียบระหว่างเด็กชายวินัยกับเพื่อนแต่ละคน?

เด็กชายวินัยมีอำนาจมากกว่า เพราะเด็กเกเรมักจะทำตัวโตกว่า แข็งแรงกว่า เพื่อนแต่ละคนย่อมกลัวจะถูกรังแก

เมื่อ “โครงสร้างของอำนาจ” เป็นเช่นนี้ จะแก้ไขอย่างไรจึงจะเกิด “กระบวนการ” ที่จะแก้ปัญหาได้ทันทีหรือทำให้ “เพื่อน” กลับไปฟ้องครู?

อาจถามได้อีกนัยหนึ่งว่า เมื่อ “โครงสร้างของอำนาจไม่สมดุลย์” แล้วทำอย่างไรจึงจะสมดุล

คำตอบก็คือ ให้เพื่อน ๆ หลายคนถ่วงอำนาจ หรือคานอำนาจเด็กชายวินัย โดยให้เพื่อน ๆ เลือกตั้ง “คณะกรรมการ” ขึ้นมาให้มี “หน้าที่” สอดส่องดูแลความประพฤตินักเรียน สำหรับในแต่ละชั้นเรียน

นี่คือการแก้ไข “โครงสร้างของอำนาจ “ที่ไม่สมดุลย์” ให้กลายเป็น “โครงสร้างของอำนาจ “ที่มีความสมดุลย์” “กระบวนการ” ที่จะเกิดขึ้นก็คือ “คณะกรรมการ” 3 หรือ 4 คน จะคอยป้องกันไม่ให้วินัยทำผิดหรือฟ้องครูได้ทันทีเมื่อวินัยทำผิด เพราะมีด้วยกันถึง 3 หรือ 4 คน วินัยย่อมไม่กล้าแก้แค้น คณะกรรมการย่อมจะกล้าทำงานเพราะได้รับมอบหมายหน้าที่ด้วย

ดังนั้น วินัยจึงจะไม่กล้าลี้กไปจนผิดศีลข้อ 2 และถูกตำรวจจับในที่สุด

เหตุใดผู้ตอบส่วนใหญ่ จึงมักจะตอบว่าให้พ่อแม่ ให้ครูดูแล เด็กชายวินัย?

สาเหตุมาจากการที่ผู้ตอบ ยังตอบด้วยความเคยชินกับ “ระบบอาวุโส” อันเป็นระบบหนึ่งในระบบวัฒนธรรม เป็นค่านิยมในการให้ผู้น้อยเคารพเชื่อฟังผู้อาวุโส หรือจะว่าเป็นความ

เคยชินกับระบบการปกครองแบบเผด็จการก็อาจจะได้ คือ เขาคิดแต่จะให้ผู้มีอำนาจควบคุมเด็กชายวินัยไม่ใช่ให้นักเรียนทั้งหมดรับผิดชอบมาฝึกปกครองตัวเอง โดยช่วยเลือกตั้งคนคิดมาเป็น “คณะกรรมการสอดส่องดูแลความประพฤตินักเรียน” แทนที่จะปล่อยให้เด็กไม่ดี เช่น เด็กชายวินัยวางอำนาจข่มขู่เด็กอื่น ๆ

วิธีแก้ไขที่พ่อแม่ก็ดี ที่ครูก็ดี นับเป็นคำตอบที่แสดงว่าเรายังไม่ได้ “ปรับระบบสังคม” ให้เข้ากับสภาพการเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ เช่น การเพิ่มจำนวนนักเรียนจนดูแลไม่ทั่วถึง เป็นต้น เรายังคิดอย่างเดิม แก้ปัญหาอย่างเดิมในสภาพการเปลี่ยนแปลงอย่างใหม่ ทั้งนี้เป็นวิธีแก้ไขที่เป็นอยู่ทั่ว ๆ ไป รวมทั้งตัวผู้เขียนเองก็เคยชินที่จะทำเช่นนั้น เพราะเป็นของธรรมดาที่บุคคลอยู่ในระบบแบบใด ระบบนั้นก็เป็ “กรอบ” จัดรูปพฤติกรรมของเราตั้งแต่การคิดจนถึงการพูด และการกระทำให้เป็นแบบนั้น ยากนักที่ใครจะถอยออกไปจาก “กรอบ” เดิมแล้วสร้างแนวคิดอย่างใหม่ทำอย่างใหม่ได้เอง ยกเว้นผู้ที่เป็นอัจฉริยะ

ดังนั้น การแก้ไขปัญหา โดยแก้ไขที่ระบบ หรือ “ปรับระบบสังคม” จึงเป็นการช่วยให้คน “ปรับตัว” แบบใหม่ให้เข้ากับสภาพการเปลี่ยนแปลงแบบใหม่ได้

1.2 การแก้ไขปัญหาที่บุคคล

คำตอบที่ว่า “แก้ที่เด็กชายวินัยเอง” เป็นคำตอบที่ตรงกับหลักในศาสนาพุทธ คือการแก้ไขที่ตัวเอง (ซึ่งมาจากหลักธรรม 7 ประการ สำหรับคนดี)

ถ้าเด็กชายวินัยบังเอิญแก้ได้ เด็กชายวินัยก็จะดีคนเดียว (คนอื่นไม่ได้ฝึกใช้หลักธรรมด้วย)

แต่ในความเป็นจริงแล้ว ยากที่เด็กชายวินัยจะแก้ไขที่ตัวเองได้ (นอกจากจะมีครูแนะแนวที่เก่งและมีเวลาให้เด็กชายวินัยจริง ๆ) ยิ่งรู้ปัญหาซ้ำจนถลาลึกลงไปมากก็ยิ่งแก้ไขยากขึ้นเพียงนั้น

ดังนั้น จึงมีคำถามว่า “นอกจากจะให้เด็กชายวินัยแก้ไขตัวเองแล้ว ควรจะให้ผู้อื่น ร่วมรับผิดชอบในตัวเด็กชายวินัย ได้อย่างไรบ้าง?”

ขอเชิญย้อนกลับไปอ่านเรื่องที่ 3 โดยดูว่า ใครบ้างได้รับความเดือดร้อนจากเรื่องที่เกิดขึ้นทั้งหมด นอกจากตัวเด็กชายวินัยเองที่ถูกตำรวจจับ

ผู้อ่านจะพบว่า ผู้ที่ร่วมกันเดือดร้อน อันเป็นส่วนที่เป็น “ผล” ก็คือ นักเรียนทั้งชั้นที่ถูกขโมยของ

“ผล” คือ ความรู้สึกเดือดร้อนนี้มาจาก “เหตุ” อันใด?

มาจากเหตุ คือการขาด “ความรับผิดชอบต่อสังคม” หรือถ้าจะพูดในแง่หลักธรรมก็คือขาด “เมตตาธรรม” โดยปล่อยให้เพื่อนสูญบุหรืตั้งแต่แรก

จุดนี้เป็นจุดสำคัญที่จะชี้ว่า ใครบ้างจะต้องร่วมรับผิดชอบ อันจะเป็นการแก้ไขตัวเองให้รู้จักความรับผิดชอบในสังคมแบบประชาธิปไตย

สังคมของเรามีคนเดือดร้อนมากมาย จากปลาที่กำลังจะสูญพันธุ์ จากน้ำเน่าที่มาจากโรงงาน ฯลฯ แต่เราถือว่าถ้าเป็นเรื่องในชุมชน รัฐต้องรับผิดชอบ ถ้าเป็นเรื่องในโรงเรียนนักเรียน และผู้ปกครองก็คิดว่าครูต้องรับผิดชอบ ฝ่ายครูน้อยก็คิดว่าครูใหญ่ต้องรับผิดชอบ ฯลฯ ไล่กันไปเป็นทอด ๆ ทั้งนี้เพราะเราแต่ละคนต่างก็คิดว่าตัวเราเล็ก ๆ แค่นี้จะไปทำอะไรได้ จึงทอดธุระขาดความรับผิดชอบต่อทรัพย์สินส่วนตัว หรือทรัพยากรของส่วนรวม ถ้าจะมีความรับผิดชอบก็แสดงออกในรูปต่างคนต่างเก็บของ ๆ ตน อย่างใน “เรื่องที่ 3” ซึ่งกลายเป็นการผลักดันให้เด็กชายวินัยชิงทรัพย์สินคนนอกโรงเรียนจนถูกตำรวจจับ

ฉะนั้น วิธีการที่ดีกว่าก็คือ การฝึกความรับผิดชอบต่อทรัพย์สินของตนเองและต่อตัวเด็กชายวินัยพร้อมกัน อันเป็นการฝึกปกครองตนเองโดยอาศัยหลักข้อที่ 1 คือ หลักการกระจายอำนาจ จากครู จากหัวหน้าชั้น มาสู่ “คณะกรรมการสอดส่องความประพฤติของนักเรียน” และอาศัยหลักข้อที่ 2 คือ หลักความสมดุลของอำนาจ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ส่วนหลักกรรมสำคัญที่จะต้องใช้คู่กันไปกับหลักความสมดุลของอำนาจ คือ หลักกรรม 7 ประการ สำหรับคนดี ที่จะช่วยให้ “คณะกรรมการสอดส่องความประพฤติของนักเรียน” เป็นคณะกรรมการที่ประกอบด้วย ความเที่ยงธรรม และเมตตาธรรม ไม่ทำให้เด็กชายวินัยรู้สึกต่ำต้อย ต้องคอยระวังว่าจะถูกจับผิดด้วยวิธีการรุนแรง หรือถูกเหยียดหยาม จนเด็กชายวินัยไม่ยอมอยู่ในโรงเรียนนั้นต่อไป

นั่นคือ ผู้มีอำนาจต้องมีธรรมะ เมื่ออำนาจสูงสุดในการปกครองนักเรียนมาจากนักเรียนหรือเป็น “ของนักเรียน” ใช้ “โดยนักเรียน” เพื่อตัวนักเรียนเอง นักเรียนผู้ใช้อำนาจนั้นจึงต้องเป็นนักเรียนที่มีธรรมะ

เมื่อมองกลับไปเรื่องเดิม จะเห็นว่าตัวเด็กชายวินัยเองเคยเป็นผู้ที่มีอำนาจแต่ไม่มีธรรมะ จึงทำให้คนอื่นเดือดร้อน

ในทำนองกลับกันเมื่อ “คณะกรรมการสอดส่องความประพฤติ” เป็นฝ่ายได้อำนาจจึงต้องมีธรรมะไม่ใช้อำนาจนั้นขู่เข็ญ เด็กชายวินัย อย่างที่เด็กชายวินัยเคยทำกับเพื่อน ๆ

เมื่อมีตัวอย่างที่ดีอย่างคณะกรรมการอย่างนี้ เด็กชายวินัยจึงจะกลับตัวกลับใจเป็นเด็กดีได้ เลิกใช้อำนาจในทางผิดได้เป็นการช่วยแก้ไขเด็กชายวินัยไปในตัว

การปล่อยให้เด็กชายวินัย แก้ไขตัวเอง เลิกยาเสพติด เลิกขโมย เลิกขู่เพื่อน ฯลฯ เป็นสิ่งที่เด็กชายวินัยแทบจะแก้ไขตัวเองไม่ได้เลย ถ้าขาด “กัลยาณมิตร”

“คณะกรรมการสอดส่องความประพฤติ” จึงต้องทำหน้าที่เป็น

“กัลยาณมิตร” นั่นคือนักเรียนทั้งห้อง จะต้องรู้จักเลือกคนดีเข้ามาปกครอง การรู้จักเลือกคนดีมาปกครองแสดงว่านักเรียนทั้งห้องรู้จักร่วมกันรับผิดชอบ นั่นคือรู้จักพึ่งตนเองในทางการปกครองโดยอาศัยธรรมเป็นหลัก

ผลที่จะตามมาก็คือ นักเรียนทั้งห้องจะได้ฝึกใช้ธรรมด้วยกันทุกคน แก้ไขที่ตนเองด้วยกันทุกคนให้มีความรับผิดชอบต่อตนเองและต่อสังคม

ถ้านักเรียนทั้งห้องไม่แน่ใจว่า คนอย่างไรเป็นคนดีก็ต้องสอน “หลักธรรม 7 ประการสำหรับคนดี” โดยเลือกสอนตัวอย่างปัญหาเรื่องที่เห็นได้ชัดว่า บุคคลในเรื่องขาดหลักธรรมทั้ง 7 ประการอย่างไรบ้าง ดังเรื่อง “ตะวันดับที่หนองปลาหมอ” ที่จะนำมาวิเคราะห์ต่อจากตอนนี้

สำหรับเรื่องของเด็กชายวินัย การตั้ง “คณะกรรมการสอดส่องความประพฤติ” ขึ้นมาไม่ได้หมายความว่าครู และบิดามารดาหมัดหน้าที คณะกรรมการคณะนี้เป็นเพียงผู้ช่วยครูให้รู้ปัญหาเร็วขึ้น และแก้ไขได้ทันที่ ก่อนที่วินัยจะถึงกับถูกตำรวจจับ หน้าที่ฝ่ายครูแนะแนวก็ยังคงจำเป็นอีกด้วย

แต่เหตุที่ผู้เขียนเน้นวิธีแก้ไขที่โครงสร้างของอำนาจในระบบการปกครองในชั้นเรียนวิชานี้คือว่า “สังคมศึกษา” วิธีแก้ไขที่โครงการสร้างของอำนาจ คือวิธีแก้ไขตามหลัก “สังคมศาสตร์” จึงควรนำมาประยุกต์หรือนำมาใช้ในการสอน “วิชาสังคมศึกษา”

นอกจากนั้นศาสตร์ทางการศึกษาสาขาที่มีชื่อว่า “พัฒนศึกษาศาสตร์” นั้นหมายถึงการนำ “สังคมศึกษา” มาใช้ในวิชา “ศึกษาศาสตร์” ดังตัวอย่างที่กล่าวมานี้เอง นี่คือนวัตกรรมที่ผู้เขียนขอเสนอเพื่อ “การแก้ไขที่ระบบ”

เหตุที่ต้องมีการนำ “สังคมศาสตร์” มาประยุกต์ในวิชา “ศึกษาศาสตร์” (ซึ่งก็คือต้องใช้ “พัฒนศึกษาศาสตร์”) ก็เพราะสังคมกำลังเปลี่ยนแปลง ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ส่วนความจำเป็นในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างภายใน “ระบบต่าง ๆ ทางสังคม” ต้องอาศัยหลัก “สังคมศาสตร์” ซึ่งมี “หลักความสมดุลทางสังคม” เป็นหลักใหญ่

ถ้าหากว่าสังคมไม่อยู่ในระหว่างการเปลี่ยนแปลงแล้วก็อาจจะไม่มีความจำเป็นมากนักที่จะต้องสอนวิชาสังคมศึกษาให้ผู้เรียนรู้จักวิธีประยุกต์ อาจเรียนแบบท่องจำวิธีการหรือประสบการณ์ของ “บุรพชน” ก็ใช้แก้ปัญหาได้

1.3 การสรุปตามหลักสำคัญ ๆ ใน “สังคมศาสตร์”

ใน “สังคมศาสตร์” มีหลักสำคัญ ๆ ที่ต้องศึกษาเพื่อแก้ปัญหาในรูปแบบ “สหวิทยาการ”

“สหวิทยาการ” (คือการนำวิทยาการหลายด้านมารวมกันแก้ปัญหา) โดยใช้หลักสำคัญ ๆ คือหลัก “ความเปลี่ยนแปลง” “ความขัดแย้ง” “ความสมดุล” หรือ (“ความไม่สมดุล”) “การปรับตัว” และ “หลักการการพึ่งพาอาศัยกัน” เป็นต้น ซึ่งจะขอนำหลักเหล่านี้มาสรุปเรื่อง “วินัยสุบยาเสพติดในห้องน้ำ” ดังต่อไปนี้

1.3.1 สภาพ

หลัก “ความเปลี่ยนแปลง” - มีความเปลี่ยนแปลงในจำนวนนักเรียนในชั้นเรียน จากจำนวนน้อยมาเป็นจำนวนมาก (ครูดูแลไม่ทั่วถึงจึงเลิกเอาใจใส่) - มีความเปลี่ยนแปลงจากการไม่เคยมียาเสพติดในโรงเรียน มาเป็นมียาเสพติดในโรงเรียน

หลัก “ความขัดแย้ง” - มีความขัดแย้งระหว่างนักเรียนที่ไม่ติดยาเสพติด กับนักเรียนที่ติดยาเสพติด - มีความขัดแย้งระหว่างนักเรียนที่เป็นเจ้าของเงินทองที่หาย กับนักเรียนที่เป็นผู้ขโมย

- หลัก “ความไม่สมดุล” มีความไม่สมดุลระหว่างอำนาจของนักเรียนดีกับอำนาจของนักเรียนที่เกเร

- หลัก “การปรับตัว” ไม่มีการปรับตัวต่อระบบปกครองแบบใหม่ในชั้นเรียน เพราะยังไม่มียระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย ในชั้นเรียน นักเรียนจึงยังไม่มีความรับผิดชอบต่อสังคม คือ ยังไม่มีการร่วมมือแก้ไขเพื่อนนักเรียนที่เกเร สุบยาเสพติดและขโมย นักเรียนยังทำตัวแบบเดิม คือ รายงานหัวหน้า หัวหน้าทราบเรื่องก็รายงานครู ครูตักเตือนวินัย ตลอดไปถึงการเก็บของไม่ให้วินัยขโมยได้ (ถ้าจะเรียกการทำตัวแบบเดิมนี้อาจเป็น “การปรับตัว” ก็เป็น “การปรับเข้ากรอบเดิม” ไม่ใช่ “การปรับขยาย” ออกสู่กรอบใหม่ หรือระบบใหม่ คือ ระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยในชั้นเรียน) การทำตัวแบบเดิมนี้อาจทำให้หัวหน้ารับผิดชอบให้ครูรับผิดชอบ ส่วนการเก็บของไม่ให้วินัยขโมย ก็คือ ให้นักเรียนแต่ละคนรับผิดชอบตัวเอง นักเรียนอื่น ๆ ไม่ต้องร่วมรับผิดชอบในการแก้ไขสิ่งผิดที่กำลังเกิดขึ้น จะเห็นได้ว่าการขาดความรับผิดชอบต่อสังคมของนักเรียนนั้น เกิดจากระบบไม่ได้เปิดทางให้นักเรียนรับผิดชอบได้

1.3.2 วิธีแก้ไข

เมื่อปัญหาซึ่งเป็น “ผล” คือการที่วินัยติดยาเสพติดนานเกินไป จนต้องขโมยของเพื่อนและชิงทรัพย์บุคคลนอกโรงเรียนนั้น มาจาก “เหตุ” ส่วนที่ 1 คือการขาด “ความสมดุลของอำนาจทางการปกครอง” ในชั้นเรียนก็ต้องแก้ด้วยการสร้าง “ความสมดุลของอำนาจทางการปกครอง” ในชั้นเรียน ด้วยการเลือกตั้งคณะกรรมการสอดส่องดูแลความประพฤติ ซึ่งจะร่วมกันรับผิดชอบ

ต่อวินัยนี้คือ การอาศัยหลัก “การพึ่งพาอาศัยกัน” อันเป็นหลักสำคัญใน “สังคมศาสตร์”

เหตุส่วนที่ 2 คือการขาดการใช้หลักธรรมสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคม (เช่น หลักธรรม 7 ประการ สำหรับคนดี หลักธรรม 4 ประการที่ผู้ครองเรือนพึงปฏิบัติต่อกัน) มาเป็นหลักหรือเป็นแกนของพฤติกรรม ดังนั้นก็ต้องใช้หลักธรรมดังกล่าวแก้ไขที่บุคคล

ความรู้ขั้นต่อไปก็คือ เมื่อจะใช้หลักธรรมเป็นหลักของพฤติกรรมแล้วจะต้องมีวิวิเคราะห์พฤติกรรมว่าตรงหรือไม่ตรงกับหลักธรรมอย่างไรบ้าง

ตามปกติ เมื่อใดมีเหตุการณ์ที่มีปัญหาและแก้ไขไม่ได้แล้ว ก็อาจคาดไว้ก่อนได้ว่าจะต้องมีพฤติกรรมที่ไม่ตรงกับหลักธรรม นอกจากนั้นการนำเหตุการณ์อย่างนี้มาวิเคราะห์จะช่วยให้ผู้กำลังศึกษามองเห็นอีกด้วยว่า มีความจำเป็นต้องใช้หลักธรรมเพราะถ้าไม่ใช้แล้ว ก็จะทำให้ผลร้ายดังที่ปรากฏใน “เหตุการณ์วิกฤติ” ดังนั้น ผู้เขียนจึงขอเสนอตัวอย่าง “เหตุการณ์วิกฤติ” และเสนอผลการวิเคราะห์ซึ่งก็คือ การแยกพฤติกรรมของตัวละครที่สำคัญออกมาเปรียบเทียบให้เห็นความเหมือนและความแตกต่างของพฤติกรรมที่ไม่ตรงตามหลักธรรมดังต่อไปนี้

2 ตัวอย่างการแก้ไขปัญหาคำที่ “ระบบ” และที่ “บุคคล” เรื่องที่ 2

เรื่อง “ตะวันดับที่หนองปลาหมอ”

นายสอน เมื่อเรียนจบอาชีวศึกษาจากกรุงเทพฯ แล้วก็กลับบ้านเกิดที่ตำบลหนองปลาหมอ เขาได้เห็นความยากจนข้นแค้นของชาวบ้านตลอดเวลา 1 ปีที่กลับมา ในช่วงเวลา 1 ปีนี้ นายสอนจึงเสนอวิธีแก้ไขต่อกำนัน เช่น ให้กำนันหาที่ทำกินให้ชาวบ้าน ชักชวนชาวบ้านให้ขุดคลอง เป็นต้น แต่กำนันไม่สนใจ อ้างว่าเป็นเรื่องระดับอำเภอหรือระดับจังหวัด นายสอนจึงโกรธว่ากำนันไม่ทำงานเพื่อส่วนรวม

ต่อมา นายสอนคิดได้ว่า ควรจะมีโครงการต่อไฟฟ้าเข้ามาในตำบลเพื่อให้ชาวบ้านมีอาชีพเพิ่มขึ้น นายสอนจึงนำโครงการนี้ไปเสนอต่อท่านสมภาร และก็ได้ผล ท่านสมภารช่วยเรียไรเงินค่าไฟฟ้า

เพื่อนเตือนให้นายสอนไปบอกกำนัน เรื่องโครงการนำไฟฟ้าเข้าตำบล

แต่นายสอนกลับด่าเพื่อนว่า “เอ็งสองคนมันดักดาน เรื่องไฟฟ้านี้ ถ้าไปขอกับกำนันก็คงไม่ได้ผลเหมือนเรื่องอื่น ๆ ละวะ”

กำนันจึงไม่ได้รับรู้เรื่องนี้จากนายสอนโดยตรง และทันทีที่รู้เรื่องลูกน้อง กำนันก็ประกาศก้องว่า “ใครขึ้นให้เงินไอ้สอน ก็เท่ากับช่วยให้มันดัง” ทั้งนี้ เพราะกำนันโกรธว่านายสอนทำข้ามหน้าข้ามตา

แล้วกำหนดส่งคนไปขัดขวาง การบริจาคเงินสมทบทุนนำไฟฟ้าเข้าหมู่บ้าน ชาวบ้านจึงแตกออกเป็นกลุ่ม ๆ พวกที่เข้าข้างนายสอนก็ว่าเห็นด้วยกับโครงการนำไฟฟ้าเข้าตำบล เพราะจะทำให้ตำบลเจริญขึ้น ส่วนพวกที่เข้าข้างกำนัน และผู้ใหญ่ก็ว่า “นายสอนมันอยากดัง”

เมื่อฝ่ายหนึ่งตำหนิกำนันผู้ใหญ่บ้าน ว่าไม่เอาเรื่องกับการพัฒนาตำบล สมแล้วที่นายสอนจะทำให้แก้อื้อสะเทือนเสียบ้าง อีกฝ่ายหนึ่งก็คัดค้านจึงทะเลาะกัน แล้วเพื่อนสนิทของนายสอนก็ถูกรบกระที่บ

นายสอนงวยงลงนั่งทอดเข่า เมื่อเพื่อน ๆ มาส่งข่าวร้ายที่เกิดขึ้นทั้งหมด แต่แล้วก็ฮึดสู้กำนันผู้ใหญ่ ตลอดจนชาวบ้านที่เข้าข้างกำนัน เพราะแค้นใจที่ความปรารถนาดีของตนถูกต่อต้าน

ตะวันจึงดับที่หนองปลาหมอ และย้งดับที่ตำบลอื่น ๆ อีกหลายตำบล ซึ่งเป็นที่เกิดของปัญหาจากชีวิตจริงเรื่องนี้

2.1 การแก้ไขปัญหาที่ “ระบบ”

เพื่อให้สั้น จึงขอสรุปสภาพตามหลักดังต่อไปนี้

2.1.1 สภาพ

- ความเปลี่ยนแปลง - มีความเปลี่ยนแปลงในจำนวนประชากรในตำบลจากจำนวนน้อยมาเป็นจำนวนมาก (ซึ่งไม่ได้กล่าวถึงในเรื่อง) - มีความเปลี่ยนแปลงจำนวนประชากรจากประชากรที่ยากจนจำนวนน้อยน้อยมาเป็นประชากรที่ยากจนเป็นจำนวนมาก จนสังเกตเห็นได้ชัดทั่ว ๆ ไป

- มีความเปลี่ยนแปลงจากการไม่มีคนรุ่นใหม่ที่มีความรู้มาเป็นการมีคนรุ่นใหม่ที่มีความรู้ขึ้นในตำบล “ความขัดแย้ง” - มีความขัดแย้งระหว่างคนรุ่นเก่ากับคนรุ่นใหม่

- “ความไม่สมดุล” - มีความไม่สมดุลระหว่างคนรุ่นใหม่ (ซึ่งมีความคิดใหม่ ๆ) ที่เป็นลูกบ้าน และไม่มีอำนาจกับคนรุ่นเก่า (ที่ยังคิดแบบเดิม) ที่เป็นกำนันและมีอำนาจความไม่สมดุลของโครงสร้างของอำนาจในระบบการปกครองท้องถิ่น คือในสภาตำบลซึ่งกำนันเป็นประธาน และมีอำนาจสูงสุดแต่ผู้เดียว

- “การปรับตัว” - ไม่มีการปรับตัวในการปฏิบัติต่อ “สภาตำบล” ซึ่งเป็นสถาบันของการปกครอง “แบบประชาธิปไตย” คือ แบบถือส่วนรวมเป็นใหญ่ เพราะกำนันยังปฏิบัติตน “แบบอัตตาธิปไตย” คือถือตนเองเป็นใหญ่ ส่วนนายสอนมีจุดมุ่งหมายเพื่อส่วนรวม แต่ก็ยังถือตนเองเป็นใหญ่ ไม่ดำเนินการตามขั้นตอนของสภาตำบล แต่ทั้งนี้เพราะโครงสร้างของอำนาจในสภาตำบลก็ยังไม่มีความสมดุลย์ของอำนาจ

2.1.2 วิธีแก้ไข

วิธีแก้ปัญหาค่าการก้าวก่ายหน้าที่จะทำให้เกิดการแตกความสามัคคีในตำบลหนองปลาหมอโดยการแก้ไขสาเหตุที่ระบบ ก็คือ การใช้หลักการกระจายอำนาจในสภาตำบล และเมื่อใช้หลักบริหารประกอบด้วย ก็หมายถึง การแบ่งงาน แบ่งหน้าที่ ตัวอย่างเช่น ถ้าหน้าที่ของกำนันมีมากคือหน้าที่ทั้งหมดในตำบลเป็นของกำนัน (จนใครทำอะไรขึ้นมากก็แทบจะเป็นการก้าวก่ายหน้าของกำนันไปหมด) ก็ต้องแบ่งหน้าที่ของกำนันให้ฝ่ายอื่น ๆ บ้าง เช่น แบ่งหน้าที่พัฒนาตำบลให้สมาชิกสภาตำบล ซึ่งมีประธานสภา ของตนเอง ส่วนกำนันก็ทำหน้าที่ปกครอง เป็นฝ่ายปราบปราม เป็นต้น สภาตำบลควรทำงานตลอดปี ไม่ใช่ทำเฉพาะเวลาที่มีเงินผันเท่านั้น นายสอนจึงจะมีโอกาสเสนอโครงการ เป็นขั้นตอนต่อสภาตำบล การแบ่งหน้าที่นี้ก็จะเป็นไปตาม “หลักการพึ่งพาอาศัยกัน” อีก

วิธีการดังที่ให้ตัวอย่างมานี้ก็ดี หรือจะเป็นวิธีอื่นที่ดี ที่จะคิดสร้างสรรค์ขึ้นมาทำให้โครงสร้างสภาตำบลมีความสมดุลของอำนาจจะเป็นวิธีป้องกันปัญหาการก้าวก่ายหน้าที่

ดังนั้น ถ้าจะกล่าวถึงเฉพาะ “เหตุ” และ “ผล” ในแง่ “ระบบ” แล้ว “ผล” ในเรื่องนี้ก็คือ การก้าวก่ายหน้าที่ ซึ่งมาจาก “เหตุ” คือ “ความไม่สมดุลของอำนาจทางการปกครอง” ดังนั้นการแก้ไขที่ “เหตุ” จึงต้องเป็นการแก้ไขที่ทำให้เกิดความสมดุลขึ้นมา

โปรดสังเกตว่า “เหตุ” ในเรื่อง “ตะวันดับที่หนองปลาหมอ” เป็น “เหตุ” เดียวกันกับเรื่อง “วินัยสุบยาเสพติดในท้องถิ่น” คือการขาดความสมดุลของอำนาจทางการปกครอง สำหรับเรื่อง “ตะวันดับที่หนองปลาหมอ” มี “การขาดดุลของอำนาจทางการปกครอง” ใน “สภาตำบล” ซึ่งเป็นสถาบันทางการปกครองของชุมชน ส่วนเรื่อง “วินัยสุบยาเสพติดในท้องถิ่น” คือ “การขาดดุลของอำนาจทางการปกครอง” ในชั้นเรียนของโรงเรียนซึ่งเป็นสถาบันทางการศึกษาของชุมชน

ทั้ง 2 เรื่องเป็นเรื่องที่แสดงปัญหาจากการเพิ่มประชากร เมื่อประชากรเพิ่มขึ้นก็มีความจำเป็นมากขึ้น ที่ต้องมีการปกครองแบบประชาธิปไตย ดังนั้น การเพิ่มประชากรจึงเป็นตัว “เร่ง” ให้เกิดการแก้ไข “ระบบ” ให้เป็นประชาธิปไตย

2.2 การแก้ไขปัญหาที่ “บุคคล”

ปัญหาที่เกิดตามมาจากก้าวก่ายหน้าที่ใน “ระบบการปกครองท้องถิ่น” ก็คือ ปัญหาการขาดหลักสามัคคีธรรม ซึ่งเป็น “ผล” ปัญหานี้เกิดจาก “เหตุ” คือการขาดหลักธรรมข้อใด? คำตอบข้อนี้สำคัญมาก เพราะจะเป็นการสืบสาวไปหา “เหตุ” ส่วนที่จะป้องกันไม่ให้เกิดการแตกความสามัคคี

โปรดสังเกตว่าการขาดความสามัคคี ในกรณีนี้เป็นการขาดหลักธรรมข้อที่เป็น “ปลายเหตุ” การเน้นสอนหลักธรรมที่เป็น “ปลายเหตุ” จะได้ผลน้อยกว่าการสอนหลักธรรมที่เป็น “ต้นเหตุ” เหตุต้นตอ คืออะไร?

นายสอน “หึกหน้า” กำนัน โดยไม่ได้มีเจตนาจะบ่อนทำลายอำนาจของกำนัน เมื่อไม่มีเจตนาร้ายนายสอนก็หลงไปว่าตนมีความดี และทำถูกแล้ว แต่แล้วก็ผิดหวังที่มีคนมองไม่เห็นความดี ทั้งกำนันและพวกพ้องต่างกล่าวหาว่า นายสอน “อยากดัง” นายสอนจึงโกรธ และต่อสู้อันที่จะอดทนต่อความผิดหวังแล้วตั้งสติพิจารณาตัวเอง ด้วยเหตุที่ “ความหลงตัว” เข้าครอบงำนี้เองที่ทำให้นายสอนขาดสติ

ส่วนกำนันหลงอำนาจ จึงคิดว่าตนมีสิทธิที่ขัดขวางนายสอน และเชื่อว่าตนทำถูกแล้ว การหลงว่า ตนเองดี ตนเองถูก เป็นความหลงตัวที่มักซ่อนอยู่เบื้องหลังการที่ “บุคคล” ลุกขึ้นต่อสู้เมื่อผิดหวัง

หลักธรรมอะไร จะช่วยป้องกัน และแก้ไขไม่ให้คนที่ผิดหวังหันไปต่อสู้ผิดทาง จนเกิดความแตกความสามัคคี ระหว่างคนทั้งตำบล เช่น กรณีตัวอย่าง เรื่อง “ตะวันดับที่หนองปลาหมอ”

คำตอบ คือ “หลักธรรม 7 ประการ สำหรับคนดี”

ลำดับต่อไปนี้จะเป็นการวิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครในเรื่องอย่างละเอียดว่าเป็นพฤติกรรมที่ไม่ตรงกับหลักธรรมอย่างไร

หลักธรรมข้อที่ 1 เป็นผู้รู้จักเหตุ

โดยพึงรู้สึกตัวและพิจารณาเสมอว่าการพูด การประพฤติการปฏิบัติเช่นนั้น เป็นเหตุแห่งความดี หรือเป็นเหตุแห่งความชั่ว

การรู้จักเหตุแห่งความดีได้แก่ตัวอย่าง เช่น นายสอนรู้ว่าต้องเคารพกำนันจึงจะเป็นเหตุให้กำนันหันมาเป็นมิตรกับนายสอน ดังนั้น การที่นายสอนเคารพกำนันจึงเป็นเหตุแห่งความดี เพราะมีผลให้กำนันหันมาเป็นมิตรด้วย

การรู้จักเหตุแห่งความไม่ดี ตัวอย่างเช่น นายสอนรู้ว่าการหันหลังให้กำนัน จะเป็นเหตุให้กำนันตั้งตัวเป็นศัตรู ดังนั้นการที่นายสอนหันหลังให้กำนันเป็นเหตุแห่งความไม่ดี เพราะมีผลทำให้กำนันเป็นศัตรู

นายสอนมีสติระลึกได้ และรู้สึกตัวหรือไม่ว่า การกระทำของตนเป็นเหตุแห่งความไม่ดี

นายสอนไม่มีสติที่จะนึกได้ และไม่รู้สึกตัวเลยว่าการที่ตนหันหลังให้กำนัน พร้อม ๆ กับก้าวก่ายหน้าทีของกำนันด้วยการเสนอโครงการนำไฟฟ้าเข้าตำบลต่อท่านสมภารนั้น เป็นเหตุ

แห่งความไม่ดี นายสอนกลับไปนึกว่าเหตุแห่งความไม่ดีเกิดจากผู้อื่น คือ เกิดจากการที่กำนันไม่ทำหน้าที่ นายสอนจึงโกรธกำนัน

นายสอนจะต้องทำอย่างไรบ้างจึงจะนับได้ว่านายสอนเป็นผู้รู้จักเหตุแห่งความดีและเหตุแห่งความไม่ดี

นายสอนจะต้องไปหากำนันเพื่อแสดงความเคารพกำนันอย่างคงเส้นคงวา และเสนอโครงการต่อกำนันจนกว่ากำนันจะเห็นด้วย

กำนันมีสติระลึกได้ และรู้สึกตัวหรือไม่ว่าการกระทำของตนเป็นเหตุแห่งความไม่ดี

กำนันก็ไม่มีสติ กำนันหลับไหลลืมนึกว่า การที่ตัวกำนันเองไม่ทำหน้าที่นั้น เป็นเหตุแห่งความไม่ดี

กำนันกลับไปนึกว่า เหตุแห่งความไม่ดีเกิดจากผู้อื่นคือ นายสอนทำข้ามหน้าข้ามตา ข้ายังเกรงไปว่า นายสอน อาจจะบ่อนทำลายอำนาจของตน กำนันจึงขาดสติ ไม่ยับยั้งความโกรธ และไม่รู้สึกตัวด้วยว่าการที่ตนปฏิเสธโครงการไฟฟ้านั้น เป็นการสร้างเหตุแห่งความไม่ดีเพิ่มขึ้นอีกเหตุหนึ่ง

กำนันจะต้องมีสติและทำอย่างไรบ้าง จึงจะนับได้ว่า กำนันเป็นผู้รู้จักเหตุแห่งความดีและเหตุแห่งความไม่ดี

กำนันต้องมีสติตรวจตราตนเองอยู่เสมอ จึงจะรู้ว่าตนกำลังทำหน้าที่หรือไม่ ยิ่งนายสอนมาเตือนสติอย่างแรง จนกำนันนึกเห็นภาพนายสอนเรียไรเงินชัดเจน รวากับว่าตัวกำนันไปยืนอยู่ ณ ที่นั้นด้วย กำนันก็ยิ่งควรจะได้สติหันมาดูตนเอง และแก้ไขที่ตัวเองด้วยการทำหน้าที่ในการพัฒนาหมู่บ้านจึงจะป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาความขัดแย้ง ความแตกแยกแตกสามัคคีขึ้นมาในตำบลได้

การเป็นผู้รู้จักเหตุ หมายถึงรู้จักอะไร ของใคร?

หลักกรรมเฉพาะข้อรู้จักเหตุนี้ ผู้อ่านอาจจับจุดสำคัญได้ยาก เพราะจุดนี้เป็นจุดที่เรามักจะมองข้ามไปเสมอ แต่ผู้อ่านบางท่านก็อาจจะจับจุดได้แล้ว

ส่วนท่านที่ยังไม่แน่ใจ ผู้เขียนขอมอบกุญแจสำหรับไขไปสู่คำตอบอันจะเป็นคำสรุปที่ช่วยเน้นจุดสำคัญของหลักกรรมข้อนี้อย่างเด่นชัด โดยผู้เขียนจะตั้งคำถามและคำตอบให้ดังต่อไปนี้

คำถาม - “เมื่อนายสอนโกรธ นายสอนโกรธใคร เพราะเหตุใด

คำตอบ - นายสอนโกรธกำนัน เพราะกำนันไม่ทำงานแล้วยังหาว่านายสอนขี้โกงดัง

สรุป - นายสอนโกรธ เนื่องจากการกระทำ และการพูดของคนอื่น ข้อสรุปนี้แสดงว่า นายสอนเป็นผู้ไม่รู้จักเหตุ

ทั้งผู้อ่านและผู้เขียน ต่างก็เคยโกรธเพราะการพูดและการกระทำของผู้อื่นเหมือนกับ นายสอน ดังนั้น เราจึงต่างก็เคยเป็นผู้ไม่รู้จักเหตุด้วยกันทุกคน

ขอเชิญสรุปว่า การเป็นผู้รู้จักเหตุ คือรู้จักว่าอะไร ของใคร เป็นเหตุ

การเป็นผู้รู้จักเหตุ คือการรู้จักว่า การพูดและการกระทำของตนเองเป็นเหตุ แห่งความดีหรือเป็นเหตุแห่งความชั่ว

คำเฉลยข้อสรุปหลักธรรมข้อรู้จักเหตุที่ดีข้อต่อ ๆ ไปก็ดี เป็นเพียงข้อเสนอแนะ หรือเป็นเพียงทัศนะของผู้บรรยาย ขอเชิญท่านผู้อ่านพิจารณาความลุ่มลึกของหลักธรรมด้วยตนเอง สุดแต่จะเห็นสมควร

หลักธรรมข้อที่ 2 เป็นผู้รู้จักผล

โดยพึงรู้สึกตัวและพิจารณาเสมอว่าความสุข ความทุกข์ ความพอใจ ความไม่พอใจ ความเสียใจ ความดีใจที่ตนเองและผู้อื่นได้รับอยู่นั้นเป็นผลที่เกิดขึ้นจากเหตุอันใด

ถ้ากำหนดได้คิดว่า ความทุกข์จากความผิดหวังที่ตนได้รับอยู่นั้น เป็นผลจากเหตุที่ตนไม่ทำหน้าที่แล้วข่มใจให้อดทนต่อความผิดหวังนั้นได้ กำหนดจึงจะสละละความโกรธได้แล้วจึงจะสามารถยกโทษให้นายสอนได้ด้วยความสะดวกใจ ตลอดจนวนร่วมงานกับนายสอนได้ด้วย ชาวบ้านก็จะพากันสรรเสริญ

การเป็นผู้รู้จักผล หมายถึงผู้ที่รู้จักอะไร ของใคร

กุญแจไขไปสู่คำเฉลย ก็คือคำถาม - คำตอบ ต่อไปนี้

1. คำถาม - ความสุข ความทุกข์ ความพอใจ ความเสียใจ ความสมหวัง ความผิดหวัง เหล่านี้ เมื่อรวมเป็นประเภทเดียวกัน เรียกว่าอะไร

คำตอบ - รวมเรียกว่า “ความรู้สึก”

2. คำถาม - ความรู้สึกนี้ เป็นความรู้สึกของใคร

คำตอบ - ของตัวเราเองและของผู้อื่น

โปรดคิดว่าอะไรเป็นผล และผลนั้นมาจากเหตุอันใด เพื่อจะได้ข้อสรุปว่าการเป็นผู้รู้จักผล คือรู้จักอะไร

การเป็นผู้รู้จักผล หมายถึงผู้ที่รู้จักว่า “ความรู้สึก” ทั้งของตนและผู้อื่นเป็น “ผล” ที่เกิดขึ้นจาก “เหตุ” คือการพูด และการกระทำของตนเอง

การขอโทษ เป็นพฤติกรรมประจำหลักธรรม ข้อรู้จักผล มันจะช่วยแก้ไขความผิดที่เกิดขึ้นจากการเผลอสติ พุดผิด ทำผิด และช่วยป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาที่จะตามมาได้

ดังนั้น การเป็นผู้รู้จักผลจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง

หลักธรรมข้อที่ 3 เป็นผู้รู้จักตน

โดยพึงรู้สึกตัวและพิจารณาเสมอว่า ฐานะแห่งชาติกำเนิดคุณิ ตำแหน่งหน้าที่ ความรับผิดชอบของตนอันแท้จริงนั้น มีประการใด การพูด การประพฤติ และการปฏิบัติเช่นนั้น เป็นการชอบและถูกต้อง ตรงตามฐานะอันแท้จริงที่ดำรงอยู่หรือไม่

ตัวอย่างในทางดีของการเป็นผู้รู้จักตน คือการรู้ว่าหน้าที่และความรับผิดชอบอันแท้จริง ในฐานะที่ดำรงตำแหน่งกำนันได้แก่ การพัฒนาตำบล

ตัวอย่างในทางตรงกันข้ามของการเป็นผู้รู้จักตน คือการรู้สึกตัวว่าการไม่พัฒนาตำบล คือการไม่ทำหน้าที่และการขาดความรับผิดชอบอันแท้จริง ในฐานะที่ดำรงตำแหน่งกำนันกำนันมีสิทธิระลึกได้ และรู้สึกตัวหรือไม่ว่า ตนเองไม่ได้ทำหน้าที่ในตำแหน่งที่ตนรับผิดชอบกำนันมีสิทธิและไม่รู้สึกตัวต่อไปด้วยว่าการที่ตนไม่รับรองโครงการไฟฟ้านั้นไม่เป็นการชอบ ไม่ถูกต้อง ไม่ตรงตามฐานะอันแท้จริงที่ดำรงอยู่ นับเป็นการใช้อำนาจจนขาดความเที่ยงธรรมสืบเนื่องมาจากความหลงตัว หลงอำนาจ จนหลงเห็นสิทธิที่จะพัฒนาตำบลทั้ง ๆ ที่มีได้ทำหน้าที่นั้น

เมื่อเจ้าปีศาจร้ายคือ ความหลงตัว หลงอำนาจ ออกมาอาละวาดในที่ใด ย่อมทำให้ขาดเมตตากรุณา ความไม่เที่ยงธรรม ความแตกแยก แดกสวามัคติกีย่อมจะเกิดขึ้นในที่นั้น

กำนันจะต้องกลับได้สติและทำอย่างไรบ้าง จึงจะนับได้ว่าตนเองเป็นผู้รู้จักตน

กำนันต้องระลึกว่า ตนมีหน้าที่พัฒนาตำบลแล้วก็ทำหน้าที่โดยชักชวนชาวบ้านให้มาพัฒนาตำบล

นายสอนมีสิทธิระลึกได้ และรู้หรือไม่ว่าฐานะตำแหน่งหน้าที่ ความรับผิดชอบของตนนั้นมีเพียงใด การพัฒนาตำบลด้วยการทำโครงการไฟฟ้าเป็นการชอบและถูกต้องตามฐานะอันแท้จริงที่ดำรงอยู่หรือไม่

นายสอนก็ไม่มีสติ ไม่รู้สึกตนเหมือนกันกับกำนัน คือไม่ระลึกว่า ฐานะของตนเป็นเพียงลูกบ้านของผู้ใหญ่บ้าน และกำนัน นายสอนจึงไม่รู้สึกตัวว่าตนไม่มีสิทธิที่จะตั้งตัว เป็นผู้แทนชาวบ้านทำงานแทนกำนันเสียเอง คือไม่รู้ว่าการปฏิบัติเช่นนั้นไม่ตรงตามฐานะที่เป็นเพียงลูกบ้าน

นายสอนจะต้องระลึกได้และปฏิบัติอย่างไรบ้าง จึงจะนับได้ว่า นายสอนเป็นผู้รู้จักตน

นายสอนจะต้องระลึกได้ว่า ฐานะของตนเป็นเพียงลูกบ้าน ถึงนายสอนจะคิดได้จะปรารถนาได้ในสิ่งต่าง ๆ เพื่อความเจริญก้าวหน้าของตำบล ในฐานะที่เป็นพลเมืองดีมีความรู้ นายสอนก็ต้องเสนอโครงการต่อกำนันในสภาตำบล และยอมรับการพิจารณา การตัดสินของสภาตำบล

การเป็นผู้รู้จักตน จะช่วยป้องกันไม่ให้เกิดการสร้างเหตุแห่งความไม่ดี ได้หรือไม่ เพราะเหตุใด คำตอบก็คือ การเป็นผู้รู้จักตนจะช่วยป้องกันได้ เพราะเมื่อบุคคลต่างทำหน้าที่ของตนด้วยกันแล้วย่อมไม่มีผู้ใดก้าวล่วงการทำงานของผู้อื่น ดังนั้น การฝึกใช้หลักข้อรู้จักตนจะช่วยให้ผู้ฝึกเป็นผู้รู้จักเหตุรู้จักผลไปด้วยไปตัว

การเป็นผู้รู้จักตน หมายความว่ารู้จักอะไร

การเป็นผู้รู้จักตน หมายความว่าถึงการรู้จักหน้าที่

หลักธรรมข้อที่ 4 เป็นผู้รู้จักประมาณ

โดยพึงรู้สึกตัวและพิจารณาเสมอว่าการแสวงหาในสิ่งที่ต้องการและการแสดงออกในสิ่งนั้น ๆ อยู่ในขอบเขตการปฏิบัติโดยชอบทั้งทางโลกและในทางธรรมหรือไม่ นั่นคือรู้จักประมาณตนว่ามีความรู้ความดีแค่ไหนไม่โอ้อวดรู้จักอิม คือไม่ทะเยอทะยานอยากจนเกินตัว และรู้จักตน คือประมาณตน ทำให้รู้จักตัวเองแก้ไขข้อบกพร่องของตนเอง จนปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ตัวอย่างในทางดีของการเป็นผู้รู้จักประมาณในการแสวงหาสิ่งที่ต้องการ คือการเลือกที่จะสร้างได้ทำได้ ในวงเงินที่ชาวบ้านนำมาสมทบ นั่นคือรู้จักพอ ไม่ใช่สร้างสิ่งที่เกินกำลังเงินส่วนการแสดงผลก็คือ การวางตนพอดีไม่โอ้อวด

ตัวอย่างในทางตรงกันข้ามของการเป็นผู้รู้จักประมาณในการแสวงหาสิ่งที่ต้องการ คือ การที่นายสอนมีสติรู้ว่า ไฟฟ้าคือสิ่งที่เกินกำลัง ส่วนการรู้จักประมาณตนคือ การมีสติจับผิดตัวเองทันทีว่ากำลังหลงว่าตนรู้มากกว่าผู้อื่นทั้ง ๆ ที่ตนมีความรู้น้อยและอาจคิดผิดก็ได้ที่จะเสนอโครงการนำไฟฟ้าเข้าตำบล

นายสอนมีสติระลึกได้ และรู้สึกหรือไม่ว่า การแสวงหาสิ่งที่ต้องการคือการที่นายสอนคิดหาอาชีพให้ชาวบ้านนั้นอยู่ในขอบเขตการปฏิบัติโดยชอบหรือไม่ และนายสอนรู้จักประมาณตนในการแสดงผลหรือไม่

การแสวงหาสิ่งที่ต้องการ คือการที่นายสอนช่วยหาอาชีพให้ชาวบ้าน โดยนำไฟฟ้าเข้ามาในตำบลนั้น อาจถือได้ว่าเป็นการแสวงหาโดยไม่รู้จักประมาณโดยเฉพาะเมื่ออาชีพของชาวบ้านให้รายได้ที่ไม่คุ้มกับรายจ่าย ค่าไฟฟ้า อย่างไรก็ตาม นายสอนไม่เคยโอ้อวดตัวต่อชาวบ้านแบบนี้ เขาทำไปด้วยความตั้งใจดี เพื่อประโยชน์ของส่วนรวม นับเป็นส่วนดีในทางธรรมที่นายสอนมีอยู่ คือนายสอนรู้จักประมาณตนในการแสดงผลและมีความกรุณาต่อผู้ที่ตกอยู่ในความทุกข์

นายสอนจะต้องแสวงหาสิ่งที่ต้องการอย่างไรบ้างจึงจะนับได้ว่าเป็นผู้รู้จักประมาณ

นายสอนจะต้องเลือกแสวงหาสิ่งที่ต้องการโดยพิจารณาสิ่งใดพอเหมาะพอสมกับฐานะความเป็นอยู่ของชาวบ้าน แล้วหยุดยั้งเพียงแค่นั้น ไม่ทะเยอทะยานอยากจนเกินตัว

กำหนดมีสติระลึกได้ และรู้สึกตัวหรือไม่ว่าการแสวงหาสิ่งที่ต้องการ และการแสดงออกของตนแสดงความเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณ

กำหนดขาดสติและไม่รู้สึกตัวว่า ตัวเองแสวงหาอำนาจ โดยไม่รู้จักอ้อมในอำนาจและในการแสดงออกนั้นเล่า ก็ขาดความพอเหมาะพอดี คือกำหนดใช้อำนาจจนเกินขอบเขตของหน้าที่ สกิดกันไม่ให้นายสอนดีเด่นขึ้นมา

กำหนดควรจะแสดงออกอย่างไร จึงจะนับได้ว่า กำหนดเป็นผู้รู้จักประมาณ

กำหนดควรจะสั่งสอนนายสอน แทนที่จะใช้อิทธิพล เพราะลูกบ้านทั้งหลายก็เคารพกำหนดอยู่แล้วทั้งนั้น ไม่จำเป็นต้องอวดอำนาจแต่อย่างใด

การเป็นผู้รู้จักประมาณ คือการรู้จักอะไร

การเป็นผู้รู้จักประมาณ คือการรู้จักพอในด้านการแสวงหา และรู้จักความพอดีในด้านการแสดงตัว

หลักธรรมข้อที่ 5 เป็นผู้รู้จักกาล

โดยพึงรู้สึกตัว และพิจารณาอยู่เสมอว่ากาลเวลาใดสมควรจะประพฤติปฏิบัติอย่างไรจึงจะเป็นการชอบและกาลเวลาใดไม่สมควรจะประพฤติปฏิบัติอย่างไร จึงจะเป็นการไม่ชอบ

ตัวอย่างในทางดีของการเป็นผู้รู้จักกาล คือการที่นายสอนมีสติ รู้ตัวว่าจะต้องหาเวลาอันเหมาะสม นำโครงการไปปรึกษา ขอร้องและชี้แจงเหตุผลกับกำหนด ผู้ใหญ่บ้าน และขอเข้าเรื่องเข้าสู่สภาตำบลเมื่อถึงวาระ

ตัวอย่างในทางตรงกันข้ามของการเป็นผู้รู้จักกาล คือการที่นายสอนมีสติ รู้ตัวว่าการหันไปพึ่งท่านสมภาร แทนที่จะหาโอกาสอันเหมาะสม นำโครงการไปปรึกษากำหนดผู้ใหญ่บ้านเสียก่อนนั้นเป็นการกระทำที่ไม่ถูกจังหวะ เพราะขณะนี้กำหนดผู้ใหญ่บ้านก็เป็นผู้มีเสียงมั่นคงในสภาตำบลเหมือนกัน

นายสอนมีสติระลึกได้ และรู้สึกตัวหรือไม่ว่าตนเองกระทำการผิดเวลา ผิดจังหวะ เพราะไม่พิจารณากาล

นายสอนขาดสติ จึงลืมไปว่าการหาเวลาอันควรและสะดวกนั้น มิใช่ยึดเวลาว่างของตนเองเป็นหลัก ส่วนผู้อื่นจะว่างหรือไม่ จะขุ่นข้องหมองใจอะไรแค่ไหนหรือไม่ ไม่สนใจ นายสอนจึงไม่ได้รับการสนับสนุน

นายสอนควรจะคิดอย่างไร และจะต้องทำอย่างไรบ้าง จึงจะนับได้ว่าตนเองเป็นผู้รู้จักกาล ในฐานะที่เป็นลูกบ้าน นายสอนควรจะรอจนได้โอกาส จึงเสนอโครงการให้เหมาะสมกับเวลา

ที่กำนันจะเห็นด้วย หากนายสอนติดตามศึกษา เวลาใดควรพบ เวลาใดไม่ควรที่จะพบ โครงการไฟฟ้าเข้าตำบลก็บรรลุเป้าหมาย

กำนันมีสิทธิ์จะถือได้ และรู้สึกตัวหรือไม่ว่าการที่ตนส่งคนไปขัดขวางการบริจาคเงินสมทบหมุนค่าไฟฟ้านั้นเป็นเวลาที่ไม่สมควร

กำนันขาดสติไม่ทันนึกถึงว่า การขัดขวางโครงการนั้น เป็นการกระทำที่ผิดจังหวะเพราะเป็นเวลาที่เขาบ้านตำบลเห็นด้วยกับโครงการไฟฟ้า

กำนันจะต้องยังคิดว่าอย่างไร และแสดงออกอย่างไร จึงจะนับว่าเป็นผู้รู้จักกาลเทศะ

กำนันจะต้องยังคิดว่า เวลานี้เป็นเวลาที่ไฟฟ้าเป็นสิ่งจำเป็นต่อตำบลหรือไม่ ถ้าจำเป็นและถึงเวลา กำนันควรฉวยโอกาสสนับสนุนนายสอน ผลก็คือนายสอนจะไม่ได้รับการสนับสนุนจากชาวบ้านในโอกาสต่อไป เพราะชาวบ้านเชื่อฟัง และสนับสนุนกำนันเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว แต่ถ้าไม่จำเป็นหรือยังไม่ถึงเวลา ก็เรียกประชุมลูกบ้านและนายสอนขอทราบข้อเท็จจริงและเหตุผลและขอให้นำทั้งข้อเท็จจริงและเหตุผล ตลอดจนโครงการเข้าสู่สภาตำบล โดยขอคำตัดสินพิจารณาจากสภาตำบลก่อน

การเป็นผู้รู้จักกาล หมายถึง รู้จักอะไร

การเป็นผู้รู้จักกาล คือการรู้จักจรจังหวะและรอโอกาส เป็นต้น

หลักธรรมข้อที่ 6 เป็นผู้รู้จักชุมชน

โดยพึงรู้สึกตัวและพิจารณาเสมอว่าควรพูดประพฤติ ควรแสดงกิริยา ควรปฏิบัติอย่างไรต่อชุมชนนั้น ๆ จึงจะเป็นการชอบทั้งทางโลก ทางธรรม โดยครบถ้วนสมบูรณ์ มีใช้ปฏิบัติจนสืบสันตต่อดุระเบียบต่อสังคม

ตัวอย่างในทางดีของการเป็นผู้รู้จักชุมชน คือกำนันและสมาชิกสภาตำบลรู้ว่าจะต้องประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรม ตลอดจนกระทำกรณงานในหน้าที่โดยเห็นแก่ประโยชน์ของส่วนรวม

ทั้งนี้เพราะชุมชนต้องการให้ฝ่ายปกครองประพฤติปฏิบัติอยู่ในศีลธรรม และทำงานเพื่อประโยชน์ส่วนรวม

ตัวอย่างในทางตรงกันข้ามของการเป็นผู้รู้จักชุมชน ได้แก่ กำนันผู้ใหญ่บ้านที่รู้สึกตัวว่าการเดินหนีจากการถือศีล ปฏิบัติธรรมกิติ การยึดบทบาทการถือตนเองเป็นใหญ่แทนบทบาทการถือส่วนรวมเป็นใหญ่กิติ ล้วนไม่ตรงกับความต้องการของชุมชน

กำหนดมีสิทธิระลึกได้ และรู้สึกตัวหรือไม่ว่าการรุกรานเพื่อนของนายสอน เป็นการผิดศีลธรรม และการขัดขวางการบริจาคเงินค่าไฟฟ้านั้น เท่ากับขัดขวางความต้องการของชุมชนและขัดขวางท่านสมภารด้วย เป็นการปฏิบัติที่ไม่เป็นทั้งทางโลกและทางธรรม

กำหนดไม่มีสติ ไม่ยังคิดว่า การยุยงส่งเสริมให้ชาวบ้านสู้กันเป็นการกระทำที่ผิดศีลธรรม และผิดความต้องการของชุมชนที่อยากให้ฝ่ายปกครองมีศีลมีธรรม นอกจากนั้นกำหนดยังลืมไปด้วยว่าชุมชนกำลังตื่นตัวกับการอยากมีไฟฟ้า จากคำพูดของนายสอนและการสนับสนุนจากท่านสมภาร กำหนดจึงไม่รู้ว่าตนกำลังขัดขวางความต้องการของชุมชน พร้อมทั้งขัดขวางความต้องการของท่านสมภารด้วย นับเป็นการปฏิบัติที่สับสนขัดต่อระเบียบสังคม

ในทางวัตถุ ชุมชนต้องการให้กำหนดพัฒนาตำบล ไม่ว่าจะโดยวิธีใดก็ได้ทั้งนั้น ขอแต่ให้ตรงกับความเป็นอย่างแท้จริง

ในทางจิตใจ ชุมชนต้องการให้กำหนดอภัยให้นายสอน เพราะความผิดของนายสอนนั้นเกิดจากความมีเจตนาดีเพื่อส่วนรวม

แต่กำหนดก็ไม่พัฒนาตำบล และก็ไม่ให้อภัยนายสอนเพื่อส่วนรวม เพื่อความสามัคคี กำหนดจะต้องแสดงออกอย่างไร จึงจะนับว่าเป็นผู้รู้จักชุมชน

กำหนดต้องให้ลูกบ้านประชุมกัน ปรึกษากันถึงความต้องการของท้องถิ่น ให้ลูกบ้านเสนอสิ่งต่าง ๆ ที่ต้องการสู่สภาตำบล

เมื่อเสนอเรื่องให้สภาตำบล พิจารณาตัดสินก็ต้องแล้วแต่สภาตำบลจะเห็นว่าความจำเป็นเรื่องใด มีความจำเป็นรีบด่วนจึงจะไม่เกิดความขัดแย้ง

นายสอนมีสิทธิระลึกได้ และรู้สึกตัวหรือไม่ว่าในด้านการพัฒนาตำบล นายสอนที่กักเขาเองว่า ชุมชนต้องการไฟฟ้า แต่ความจริงอาจจะมีสิ่งอื่นที่ชุมชนต้องการมากกว่านั้น เช่น โรงสีเล็ก สระเก็บน้ำ ยุ้งฉาง ไซโล เป็นต้น

นายสอนขาดสติลืมนึก และไม่รู้สึกตัวว่าตนกำลังชักชวนชาวบ้านให้เห็นด้วยกับโครงการไฟฟ้า โดยไม่ได้ขอความเห็นชอบของชุมชน นายสอนจึงกลายเป็นนักเผด็จการไป แม้จะทำเพื่อส่วนรวมในทางวัตถุ

ในทางจิตใจ นายสอนเคารพท่านสมภาร เช่นเดียวกับที่คนอื่น ๆ เคารพ แต่ไม่เคารพกำหนด ซึ่งชุมชนเคารพ และต้องการให้นายสอนเคารพด้วย นายสอนไม่รู้สึกตัวว่านั่นเป็นการปฏิบัติที่สับสน ขัดต่อระเบียบของสังคม

นายสอนจะต้องเคารพผู้ที่ชุมชนเคารพ ในขณะที่เดียวกันนายสอนจะต้องพิจารณาและศึกษา “ข้อเท็จจริง” เกี่ยวกับความต้องการของชุมชน เพื่อสร้างงานด้วยประสบการณ์โดยตรงแทน

การคิดเอาเอง เพราะการคิดเอาเองจะทำให้ยึดมั่นถือมั่นในความคิดนั้น จนเกิดทิฐิมานะและหลงต่อผู้ผิดทางอย่างที่น่ายสอนทำอยู่ แล้วผลสุดท้าย ก็อาจจะกลายเป็นการ “ทำงาน” เพื่อตนเองแทนการ “สร้างงานเพื่อส่วนรวม”

การเป็นผู้รู้จักชุมชน หมายถึงผู้รู้จักอะไร

การเป็นผู้รู้จักชุมชนคือ รู้จักความต้องการอันแท้จริงของชุมชน ซึ่งบางครั้งชุมชนอาจจะบอกไม่ได้

หลักธรรมข้อที่ 7 เป็นผู้รู้จักบุคคล

โดยพึงรู้สึกตัวและพิจารณาเสมอว่าผู้ใดควรเคารพ ควรเชื่อถือได้ ควรไว้วางใจ ควรช่วยเหลือ ควรประพฤติดังไร ควรใช้กับงานชนิดใด หรือไม่

การเป็นผู้รู้จักบุคคลในแง่ต่าง ๆ เหล่านี้ จะทำได้ต่อเมื่อตนเองเป็นผู้รู้จักเหตุผล ตนกาล ประมาณ ชุมชนมากพอแล้ว จึงจะเป็นผู้รู้จักบุคคลและช่วยกันเสียไม่ดีไม่งามของผู้อื่นได้

ตัวอย่างในทางดีของการเป็นผู้รู้จักบุคคล เช่น รู้จักว่าควรประพฤติดังไรต่อผู้ใดอย่างไร นั้น ได้แก่ กำหนดมอบให้นายสอนไปหาวิธีการที่จะทำให้อาสาสมัครต่าง ๆ ของนายสอนเองเกิดขึ้นได้จริงแล้วกำหนดกี่ยวข้องว่านายสอนเป็นผู้ทำงานนั้น

ตัวอย่างในทางตรงกันข้ามของการเป็นผู้รู้จักบุคคล เช่น กำหนดรู้สึกตัวว่าถ้าตนทำเมินเฉย ไม่ใช้นายสอน แสดงว่าตัวกำหนดเองไม่รู้ว่าควรประพฤติดังไรต่อนายสอนอย่างไรไม่รู้ว่าควรใช้กับงานชนิดใด หรือรู้สึกตัวว่าถ้าใช้นายสอนให้ทำงานแล้วอดอ้างว่าตนทำเอง ก็ยอมเป็นการแสดงความไม่รู้ว่าตนควรประพฤติดังไรต่อนายสอน

กำหนดมีสติระลึกได้ แล้วรู้สึกตัวหรือไม่ว่า ตนเองไม่ได้พิจารณาว่าควรใช้กับงานชนิดใด และไม่ได้พิจารณาแก่ใจนายสอนอย่างไร

กำหนดไม่มีสติและไม่รู้สึกตัวว่า วิธีที่ตนประพฤติดังไรต่อนายสอนเช่น ทำเมินเฉยไม่สนใจต่อข้อเสนอของนายสอนนั้น เป็นการแสดงความไม่รู้จักบุคคล (คือไม่รู้ว่าตนเองควรประพฤติดังไรต่อนายสอนอย่างไร และไม่รู้ว่าควรจะใช้กับงานชนิดใด) จึงไม่สามารถจะแก่ใจเสียไม่ดีไม่งามของนายสอนได้

กำหนดจะต้องแสดงออกอย่างไร จึงจะแสดงว่าตนเป็นผู้รู้จักบุคคล?

กำหนดควรเอาใจใส่ข้อเสนอของนายสอน มอบหน้าที่ให้นายสอนไปคิดหาวิธีทำงานที่อยู่ใอำนาจกำหนดจะทำได้ เช่น งานอาสาชูดสระเก็บน้ำ หรือแม่แต่งานใหญ่ เช่น การหาที่ทำกินให้ชาวบ้าน ก็ยังอาจทดลองให้นายสอนคิดหาวิธีทำมาด้วย ดังนั้นกำหนดก็อาจจะได้วิธีการใหม่ ๆ จากการใช้คนรุ่นใหม่ได้เต็มที่ให้เขาทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม

นายสอนที่มีสติระลึกได้ และรู้สึกตัวใหม่ ว่า วิธีที่ตนเองประพฤติต่อกำนันนั้น แสดงความเป็นผู้รู้จักบุคคลหรือไม่?

นายสอนไม่มีสติไม่ทันคิดและไม่รู้สึกตัวว่า การที่ตนเองข้ามหน้ากำนันไปนั้น แสดงว่าไม่รู้ว่าจะตนควรประพฤติอย่างไรต่อกำนัน

นายสอนควรประพฤติต่อกำนันอย่างไร จึงจะแสดงว่า นายสอนเป็นผู้รู้จักบุคคล

ถ้านายสอนเป็นผู้รู้จักบุคคล เขาก็ควรจะรู้ว่ากำนันต้องการเป็นผู้คิดและเป็นผู้สั่งให้ทำ ฉะนั้นวิธีที่นายสอนควรประพฤติต่อกำนันก็ก็เป็นผู้ขอทำ ขออาสา ถ้านายสอนประพฤติเช่นนี้ นายสอนจึงจะเป็นผู้มีศีลธรรม 7 ประการสำหรับคนดี ซึ่งมักไม่กล้าแสดงตัวหรือไม่ต้องการแสดงตัว นั่นคือการทำความดีโดยไม่ต้องให้ใครรู้ หรือโดยตั้งใจว่าจะปิดทองหลังองค์พระปฏิมา การเป็นผู้รู้จักบุคคล หมายถึงการรู้จักอะไร ซึ่งเป็นข้อสำคัญที่สุด?

การรู้จักบุคคล ข้อสำคัญที่สุด คือการรู้จักว่า ควรประพฤติต่อผู้ใดอย่างไร และวิธีประพฤติแบบที่สำคัญที่สุด ก็คือ วิธีปิดทองหลังองค์พระปฏิมา

สรุปได้ว่า ทั้งกำนันและนายสอน ต่างก็ขาดศีลธรรมทั้ง 7 ประการ สำหรับคนดี นี่คือสาเหตุที่เกิดจากบุคคล ซึ่งเป็นเหตุให้ตะวันตกที่หนองปลาหมอ แต่ตะวันตกที่ดับจะกลับสว่างขึ้นมาได้อีก ถ้าทุกคนที่หนองปลาหมอจะอาศัยศีลธรรม 7 ประการ สำหรับคนดี เป็นหลักในการอยู่ร่วมกัน แบบอารยประชาธิปไตยโดยเริ่มต้นที่สภาตำบล อันจะทำให้สภาตำบลเป็นประจักษ์การะอันแข็งแกร่งด้านทานและทำลายเหยื่อล่อใจในรูปต่าง ๆ ตลอดจนลล และระงับความโลภ โกรธ หลงในดวงจิตของสมาชิกสภาตำบล ถ้าจะให้ดีที่สุดก็ต้องเริ่มต้นประพฤติปฏิบัติหลักศีลธรรมนี้ ในชุมชนพร้อมกันไป กับสภาตำบล

เมื่อใดกำนันผู้ใหญ่บ้านผลอสุติ คืออำนาจเหนือลูกบ้าน เมื่อนั้นสภาตำบลก็จะร่วมกับลูกบ้านสร้างความเที่ยงธรรมด้วยความเมตตา อันเกิดจากการฝึกใช้ศีลธรรม 7 ประการสำหรับคนดี

เมื่อใดลูกบ้านผลอสุติ ล่วงล้ำก้าเกินผู้ใหญ่บ้าน เมื่อนั้นสภาตำบลก็จะร่วมกับกำนันผู้ใหญ่บ้านสร้างความเที่ยงธรรมด้วยความเมตตา อันเกิดจากการฝึกใช้ศีลธรรม 7 ประการ สำหรับคนดี

เมื่อใดลูกบ้านต่อลูกบ้าน ใช้อาวุธเป็นอำนาจข่มขู่กันเอง เมื่อนั้นสภาตำบลก็จะร่วมกับฝ่ายที่ไม่มีอาวุธ สร้างความเที่ยงธรรมด้วยความเมตตา อันเกิดจากการฝึกใช้ สัจปุริสธรรม

เพื่อสร้างสังคมไทย ให้เป็นสังคมที่มีอารยธรรมสูงส่ง ตั้งแต่ระดับท้องถิ่น จนถึงระดับประเทศ

“นี่คือปณิธาน ที่หาญมุ่ง

หมายผลบุญยุติธรรมอันสดใส

ถึงทนทุกข์ทรมานนานเท่าใด

ยังมั่นใจรักชาติต้องอาจครัน

โลกมนุษย์ย่อมจะดีกว่านี้แน่

เพราะมีผู้ไม่ยอมแพ้แม้ถูกหยัน

คงยืนหยัดสู้ไปใฝ่ประจัญ

ยอมอาสัจญ์ก็เพราะป้องเทิดผองไทย”

ตอนที่ 4

“จุดมุ่งหมาย - หลักการ - วิธีการในการสอนวิชาอารยสังคมศึกษา”

1. จุดมุ่งหมายในการสอนวิชาอารยสังคมศึกษา

คือ วิชาสังคมศึกษาที่มีธรรมะเป็นหลัก

1.1 จุดมุ่งหมายหลัก เพื่อสร้างสังคมที่บุคคลออกห่างจากกิเลสได้ในระดับต่ำ เป็นความมุ่งหวังในปัจจุบัน

1.1.1 จุดมุ่งหมายระยะสั้น

เพื่อให้นักเรียนมีความประพฤติดีในขณะที่ยังอยู่ในโรงเรียน โดยอาศัยการเรียนรู้ 2 ประการ คือ

- ก. เพื่อให้นักเรียนเรียนรู้ที่จะพึงตนเอง
- ในด้านการปกครองในโรงเรียน
 - ในด้านเศรษฐกิจในโรงเรียน
 - ในด้านการศึกษาในโรงเรียน

ฯลฯ

โดยอาศัยการแก้ไขปัญหาที่ระบบต่าง ๆ ในโรงเรียน หรือการจัดองค์กรให้มีกลไกรักษาความสมดุล

ข. เพื่อให้นักเรียนเรียนรู้วิธีแก้ไขตนเองให้มีความรับผิดชอบต่อบุคคลและต่อสังคมในโรงเรียน โดยอาศัยการฝึกใช้ธรรมะเป็นหลัก

1.1.2 จุดมุ่งหมายระยะยาว

เพื่อให้นักเรียนเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตย เมื่อเรียนจบแล้วโดยอาศัยการถ่ายโยงการเรียนรู้ 2 ประการ คือ

ก. เพื่อให้นักเรียนถ่ายโยงการเรียนรู้ “วิธีแก้ไขปัญหา” ที่ “ระบอบต่าง ๆ ทางสังคม” ในโรงเรียนไปสู่การแก้ไขปัญหาที่ “ระบบต่าง ๆ ทางสังคมในชุมชนภายนอกโรงเรียน”

ข. เพื่อให้นักเรียนเกิดการถ่ายโยงการเรียนรู้ “วิธีการแก้ไขตนเอง” ในโรงเรียนไปสู่การแก้ไขตนเองเมื่ออยู่ในชุมชนภายนอกโรงเรียนโดยอาศัยการฝึกใช้หลักธรรมต่อไป

1.2 จุดมุ่งหมายสูงสุด เพื่อให้ “นักเรียนดี” และ “พลเมืองดี” ช่วยกันสร้างสังคมไทยให้เป็น “สังคมที่มีอารยธรรมสูง” คือ สังคมที่บุคคลออกห่างจากกิเลสได้ในระดับสูงซึ่งเป็นความหวังในอนาคต

2. หลักการในการสอนวิชาอารยสังคมศึกษา

คือ วิชาสังคมศึกษาที่มีธรรมชาติเป็นหลัก

หลักการในการสอนวิชาสังคมศึกษาแนวพุทธ คือ

2.1 “สิ่งทั้งหลายทั้งปวงย่อมมาแต่เหตุ”

2.2 “ตนของตนเป็นที่พึ่งแห่งตน”

2.3 ผู้เรียนจะมีความประพฤติดี และเป็นพลเมืองดี ในระบอบประชาธิปไตยได้ ต่อเมื่อได้เรียนรู้ “เหตุ” คือหลักธรรมและหลักการพึ่งตนเองในด้านต่าง ๆ เช่น

- เรียนรู้หลักการปกครองตนเอง
- เรียนรู้หลักการหารายได้ด้วยตนเอง
- เรียนรู้หลักการศึกษาด้วยตนเอง

ฯลฯ

3. วิธีการในการสอนวิชาอารยสังคมศึกษา คือวิชาสังคมศึกษาที่มีธรรมชาติเป็นหลัก

3.1 ผู้เรียนจะต้องมีวิวิคิดหา “เหตุ” ด้วยตนเอง

3.2 ผู้เรียนจะต้องเรียนจากของจริง หรือเรื่องจริง

3.2.1 วิธีการขั้นที่ 1

- ครูให้นักเรียนรวบรวมปัญหาที่เกิดขึ้นจริง ในโรงเรียนมาหลาย ๆ เรื่อง
- ครูจัดประเภทของปัญหาเรื่องใดเกิดจากสาเหตุในด้านการปกครองในโรงเรียน เรื่องใดเกิดจากสาเหตุในด้านเศรษฐกิจในโรงเรียน ฯลฯ

- นำปัญหาจริงเหล่านั้นมาสอนให้นักเรียนคิดแก้ปัญหาทั้งที่ระบบ และที่บุคคล

- จัดให้นักเรียนวางโครงการแก้ปัญหาเหล่านั้น ๆ ในโรงเรียนด้วยตนเอง นี่คือการฝึกวิวิอยู่ร่วมกันแบบ ประชาธิปไตยที่มีธรรมชาติเป็นหลัก

3.2.2 วิธีการขั้นที่ 2

- ครูรวบรวมปัญหาที่เกิดขึ้นจริง ๆ ใน “ชุมชน” มาหลาย ๆ เรื่อง
- ครูจัดประเภทของปัญหาว่าเรื่องใด เกิดจากสาเหตุในด้านการปกครองในชุมชน เรื่องใดเกิดจากสาเหตุในด้านเศรษฐกิจในชุมชน ฯลฯ

- ครูนำปัญหาเหล่านั้นมาเปรียบเทียบให้ตรงกับปัญหาของนักเรียนแล้วให้นักเรียนคิดแก้ปัญหาทั้งที่ระบบ และที่บุคคลโดยอาศัยวิวิแก้ปัญหาเดิมที่เรียนรู้มาแล้ว

- นักเรียนฝึกสังเกตปัญหาในชุมชนว่ามีลักษณะเหมือนกันกับปัญหาในโรงเรียน เพื่อเมื่อจบการศึกษาจากโรงเรียนแล้ว จะไปแก้ปัญหาในชุมชนได้

3.2.3 วิธีการขั้นที่ 3

เปรียบเทียบปัญหาปัจจุบันกับปัญหาในประวัติศาสตร์

3.3 ผู้สอนจะต้องเรียนวิธีที่จะคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น

วิธีสอนหลักธรรมที่มีอยู่ขณะนี้ มี 3 วิธี

1. วิธีสอนแบบอริยสัจ 4 ดร.สาโรช บัวศรี ปรับปรุงใหม่ พ.ศ. 2525 ในหนังสือ ชุดศึกษาศาสตร์แนวพุทธ

2. วิธีสอนแบบสืบสวน - สอบสวน ดร.นวลเพ็ญ วิเชียรโชติ, ดร.วีรยุทธ วิเชียรโชติ พ.ศ. 2517 ในวิชาหน้าที่พลเมืองศีลธรรม เช่น หนังสือ “อารยประชาธิปไตย”

3. วิธีสอนแบบเบญจชั้น ดร.เปรี๊ยะ กุมาท พ.ศ. 2522

การสอนเรื่องจริง ในข้อ 3.2 ควรเลือกใช้วิธีสอนทั้ง 3 ตามความเหมาะสม

ดังนั้น “หลักธรรม” จึงควรเป็นหลักของพฤติกรรมประจำระบบบทบาทในหน้าที่ในระบบต่าง ๆ ทางสังคมสำหรับ “พลเมืองดี”

แต่ครูส่วนมากเข้าใจว่า หลักธรรม เป็นส่วนย่อยของพฤติกรรมทั้งหมด ไม่ใช่เป็นหลักของพฤติกรรมครูจึงใช้วิธีสอนแบบสอดแทรก

ทำอย่างไรครูทั่วไปจึงจะเห็นชัดเจนว่า “หลักธรรม” เป็นหลักของ “พฤติกรรมประจำระบบบทบาทหน้าที่” ในระบบต่าง ๆ ทางสังคม?

คำตอบสั้น ๆ ก็คือ ต้องวิเคราะห์พฤติกรรมที่เป็นเหตุและพฤติกรรมที่เป็นผล ให้เห็นสืบเนื่องกันว่า ถ้ามีการใช้หลักธรรมในพฤติกรรมที่เป็นเหตุแล้ว พฤติกรรมที่เป็นผลก็จะดีไม่มีปัญหา แต่ในทางกลับกัน ถ้าขาดการใช้หลักธรรมในพฤติกรรมที่เป็นเหตุ (โดยขาดสติหรือโดยความประมาท) แล้วพฤติกรรมที่เป็นผลก็จะเป็นพฤติกรรมที่เป็นปัญหา

ถ้าจะตอบอย่างยาว ก็คือต้องศึกษาว่า เหตุใดจึงมี “พลเมืองดี” ในสังคมไทยทั้งที่ปรากฏเป็นข่าวอยู่บ่อย ๆ ทั้งนี้ก็เพื่อจะหาสาเหตุ และหาวิธีแก้ไขที่สาเหตุ

“หลักการปรุ” ในศาสนาพุทธ คือ “สิ่งทั้งหลายทั้งปวงย่อมมาแต่เหตุ” ดังนั้น “พลเมืองไม่ดี” ก็ย่อมจะมาแต่ “เหตุ” ด้วย

“เหตุ” ของ “พลเมืองไม่ดี” อยู่ที่ไหน?

อยู่ที่ (1) “บุคคล” และ (2) “ระบบ” คือ “ระบบหน้าที่ต่าง ๆ ทางสังคม” นั่นเอง เมื่อสาเหตุอยู่ที่ “บุคคล” ก็ต้องให้ “บุคคล” แก้ไขตนเอง โดยอาศัยหลักธรรมทั้งนี้เพราะเคล็ดลับของความสำเร็จในการแก้ไขที่บุคคลนั้นอยู่ที่การแก้ไขที่ตัวเอง ไม่ใช่การแก้ไขที่ผู้อื่น นี่คือหลักศาสนาพุทธ

อนึ่ง เมื่อสาเหตุอยู่ที่ “ระบบ” ก็ต้องแก้ไขที่ “ระบบ” ด้วยตนเองอีกเหมือนกัน และเคล็ดลับอีกประการหนึ่งของความสำเร็จในการแก้ไขปัญหาก็อยู่ที่ “ระบบ” ซึ่งมักจะถูกมองข้ามไปนั้นเอง การให้ “บุคคล” แก้ไขตัวเองนั้น เป็นเรื่องยาก โดยเฉพาะผู้ที่เป็ “พลเมืองเลว” “พลเมืองร้าย” เขาจะแก้ไขตัวเองได้ต่อเมื่อมีการจัด “ระบบ” ให้เขาและโดยให้ “พลเมืองดี” ช่วยแนะแนวให้เขาแก้ไขตัวเองได้อีกต่อหนึ่ง นั่นก็คือ “พลเมืองดี” ต้องช่วยกันรับผิดชอบต่อสังคมไม่ใช่ต่างคนต่างอยู่ต่างคนต่างเอาตัวรอด

“ระบบ” เป็น “กรอบ” กำหนดพฤติกรรมของ “บุคคล”

ถ้าสภาพในสังคมเปลี่ยนแปลงไป ระบบที่มีอยู่เดิมก็มักจะไม่เหมาะสมกับสภาพใหม่ของสังคม และมักจะ “บีบ” ให้ “บุคคล” มีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมหรือขาดคุณธรรม

ดังนั้น จึงมีความจำเป็นต้องแก้ไขระบบ การแก้ไขที่ “ระบบ” ต้องเป็นการแก้ไขด้วยตัวของเราเอง ด้วยวิธีการของเราเอง ถ้าเอา “ระบบ” ของสังคมอื่นซึ่งเหมาะกับสังคมอื่นเข้ามา “ครอบ” หรือเข้ามาเป็น “กรอบ” กำหนดพฤติกรรมของคนไทยแล้วจะไม่เหมาะสมและจะทำให้เกิดปัญหาตามมาอีกมากมาย

อนึ่ง นอกจากจะแก้ไขด้วยตนเองแล้ว ยังต้องแก้ไขโดยเริ่มจากปัญหาที่มีอยู่จริงด้วยพร้อมทั้งแก้ไขตนเองใน ส่วนที่ตนบกพร่องสืบเนื่องกับปัญหานั้น

การแก้ไขที่ “ระบบ” ไม่ใช่เป็นการแก้ไขอยู่ในระดับชาติเท่านั้น เราแก้ไขได้ทุกระดับที่เรามีบทบาทอยู่โดยตรงเช่น “ระบบการปกครอง” ก็มีตั้งแต่ “วัฒนธรรมทางการปกครองในครอบครัววัฒนธรรมทางการปกครองในโรงเรียน วัฒนธรรมทางการปกครองในสถาบันโรงเรียน วัฒนธรรมทางการปกครองในสถาบันอื่น ๆ ในชุมชน เป็นต้น เราสามารถจะแก้ไขให้ดีขึ้น “เจริญขึ้น” ตามความหมายของคำว่า “วัฒนธรรม” ได้ การรักษาของเดิม รักษาวัฒนธรรมทางการปกครองแบบเดิมไว้เช่นรักษา “แบบอัตตารูปไทย” ไว้ในเมื่อสภาพการณ์ทั่วไปทำให้จำเป็นต้องแก้ไขระบบให้เป็น “แบบประชาธิปไตย” แล้วก็ยอมไม่เหมาะสม

โดยสรุป เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไปตาม “หลักความไม่เที่ยง” ก็ต้องมีการแก้ไขทั้งที่ระบบและที่บุคคลและวิธีสอนสังคมศึกษา ก็ต้องมีการปรับปรุงแก้ไขด้วย แต่ในเวลาเดียวกันวิชาสังคมศึกษาแนวพุทธจะต้องเป็นวิชาสังคมศึกษาที่สามารถพัฒนาความเป็นพลเมืองดีได้โดยอาศัยหลักธรรมที่เป็นจริงอยู่เสมอ ไม่ขึ้นกับเวลา

เมื่อสร้าง “เหตุ” ที่ดี และถูกต้องโดยอาศัยหลักธรรมเป็นเกณฑ์ตัดสินความถูกต้องในปัจจุบันแล้ว ผลคือ “สังคมที่มีอารยธรรมสูง” ย่อมเกิดขึ้นได้จริงในอนาคต